

אביחי ישראל

בדרכי משה

דרכו והגותו של הרב משה כלפון הכהן בספרו "דרכי משה"

לסבתי, בת ג'רבה
שכל מה ששלי שלה

- א. מבוא
- ב. קורות חייו
- ג. דרכי משה
  - ג.1. ההקדמה לספר
  - ג.2. על הכאב
  - ג.3. על האחריות
    - ג.3.א. אחריות מעשית
    - ג.3.ב. אחריות חינוכית
    - ג.4. על המעשיות
    - ג.5. על האחדות
      - ג.5.א. יחסו ליהודים שאינם שומרים תורה ומצוות
      - ג.5.ב. ציונות כאחדות
      - ג.5.ג. אחדות בין לאומית
      - ג.6. סיכום מכל האמור
      - ד. התקבלות הספר וסיום

***

א. מבוא

נתייתמנו. אבי העיר מת, הקברניט הגדול אבד, ארז הלבנון נגדע, איש המגן נפל, הלב הגדול נדם, הדופק החי נפסק, העיניים המאירות נכבו, מעיין היצירה נסתם מקור ההוראה נגנו. אוי לך ג'רבה! הוסר נזר תפארתך. מי ינוד לך?¹

במילים אלו הספידו את הרב משה כלפון הכהן² לאחר מותו. תחושת האובדן באי הקטן ג'רבה הייתה עצומה. במה הייתה גדולתו? מה הוביל לתחושת האובדן הגדולה? מנקודת מבטי הדלה

---

¹ הרב ר"כ צבאן (עורך), ירחון הירח, ג'רבה תש"י. מובא במאמרו של הרב מ' מאוזו על הרב כלפון בספרו מגדולי ישראל, ב, בני ברק תשע"ז.

² שמו של הרב הוא 'משה' ושם משפחתו 'הכהן'. את הכינוי 'כלפון' הוסיפה לו אימו כנגד עין הרע. הרב ביקש להקדים את הכינוי 'כלפון' כדי שלא יטעו לחשוב שזהו שם משפחתו, כך: 'הרב כלפון משה הכהן'. אנו משנים

אנסה לאפייין את דרכו של הרב כלפון בדרושו, ללמוד ממנה על אישיותו, ולהבין את תחושותיהם של יושבי האי.

במאמר זה ארצה לבחון את דרכו של הרב כלפון בדרושו כפי שבאה לידי ביטוי בספרו דרכי משה,³ ספר דרושו של הרב האוגד בתוכו דרושים על פרשות השבוע, דרך הקדמתו לספר. את החלק הראשון של דרכי משה הוציא לאור לראשונה הרב בעצמו בג'רבה בשנת תרצ"ה (1935). חלקו השני של הספר הוציא לאור בארץ ישראל בשנת תשנ"ג הרב אשר חדאד⁴ מנתיבות בתוך הקובץ תורת משה⁵ המכיל כמה מספריו של הרב כלפון. נחשפתי אל הספר דרכי משה בעקבות הספר מסורת בעידן המודרני,⁶ ספר יחיד מסוגו האוגד בתוכו כתבים נבחרים של חכמים ספרדים בדורות האחרונים.

לאחר שלמדתי את דרכי משה במשך שנה שלמה, קראתי שוב את הקדמתו של הרב לספר ומצאתי שהיא משמעותית מאוד להבנת דרכו בספר. ההקדמה משרטטת קווים כלליים למהות הדרוש, וכמו כן ניתן ללמוד מתוך הדרושים על דמותו של רב קהילה בעולם היהודי של טרום המדינה בצמתים החשובים שבהם עמדו אנשי תקופה זו. נוסף על כך, בספר משתקפות עמדותיו הייחודיות של הרב כלפון בנושאים ציוניים ואוניברסליים, ערכים יהודיים ודמוקרטיים, הערבות ההדדית בעם ישראל, הזיקה בין היהודי לנוכרי ועוד.

במאמר נפרוס תחילה את קורות חייו, וננתח את ההקדמה ואת המאפיינים העולים ממנה. לאחר מכן נבחן חלקים מדרושים נבחרים לאור ההקדמה. לסיום, נסקור כיצד התקבל הספר בציבור ונפוץ לאור הדפסותיו במשך השנים.

ב. קורות חייו

הרב משה כלפון הכהן נולד ב"ב בשבט תרל"ד (1874) באי ג'רבה הסמוכה לתוניסיה, לאביו רבי שלום הכהן ולאימו תראכי, והוא נצר לשושלת רבנים. ג'רבה הוא אי קטן השוכן לחופיה של תוניסיה. הקהילה היהודית באי עתיקה מאוד, ועל פי המסורת שורשיה נעוצים בימי חורבן בית ראשון. הקהילה גדלה עם השנים, שמרה על מסורותיה העתיקות ונעשתה למרכז רוחני ותרבותי המשפיע על סביבותיו ואף נודעה בכינוי "ירושלים דאפריקה". בקטנותו למד הרב כלפון תורה אצל אביו, ולאחר מכן אצל הרב יוסף ברבי, לימים הרב הראשי לתוניסיה. מצעירותו ניכרו בו

מבקשתו של הרב מפני שבציבור הג'רבי בארץ, ולפי העדויות עוד מג'רבה השתרש כינויו והוא נקרא בשפת הדיבור הרב כלפון, רבי כלפון או רבי משה כלפון הכהן. כך שגור בלשון סבתי שתחיה, ובעקבותיה הלכתי.

³ הדפסה ראשונה: דרכי משה, א, דפוס רבי דוד עידאן, ג'רבה תרצ"ה. הדפסה שנייה: ארגון יוצאי האי ג'רבה ודרום תוניסיה בישראל, פרסם כ"ן תשל"ו (מהדורת צילום של ההוצאה הראשונה). הדפסה שלישית: בתוך תורת משה, דרכי משה א–ב, הוצאת הרב אשר חדאד, נתיבות תשנ"ג. הדפסה רביעית: דרכי משה, א, מכון אורות הנאמן, בני ברק תשס"ה (מהדורה מנוקדת). הדפסה חמישית: דרכי משה, ב, בני ברק תשע"ב (מהדורה מנוקדת). פירוט רחב על הדפסות הספר מובא בסעיף ד. התקבלות הספר וסיום.

הערה לעניין ההפניות: הפניה סתמית בהערות השוליים לכרך ולפרשה היא לספר דרכי משה, כרכים א–ב, במהדורת הרב אשר חדאד, נתיבות תשנ"ג.

⁴ חלק ב של הספר לא נדפס בידי הרב בעצמו, ורובו לא נכתב לשם הספר. לפי הקדמתו של הרב אשר חדאד לתורת משה, הרב כלפון כתב רק כעשרה דרושים, והוא בעצמו ליקט מספרים שונים דרושים אחרים של הרב.

⁵ ראו לעיל, הערה 3. כולל את הספרים והקונטרסים: סתרי משה, דרכי משה א–ב, ברית יעקב, כתר תורה, ידי משה, פרשת העיבור, שפתי כהן, מצוה ומדע, אגודת אזור, צדקה ומשפט.

⁶ הרב ' שוראקי (עורך), מסורת בעידן המודרני: חכמים ספרדים בדורות האחרונים, תל אביב תשס"ט. דברי הרב כלפון המובאים בקובץ זה לקוחים מספרים אלו: דרכי משה, א, לך לך, שמות, בהר, ניצבים, ב, וישב (דרוש זה מובא בטעות תחת דרכי משה ג, חלק שלא קיים); מטה משה, דרוש יב; ויקהל משה, עמ' 23–31.

כישורים מיוחדים ומידות נעלות. כשהיה בן 17 עבר אביו לעיר זרזיס לשמש שם ברבנות, והוא הלך עימו ולמד שחיטה. הוא הוכרח להפסיק את עבודתו מפני החמה שקפחה עליו בעת השחיטה ונפילתו למשכב. הרב כלפון חזר לג'רבה והמשיך בלימודיו, אך דא עקא חלה בעיניו והזקק להרחיק עד מלטה כדי לבקר אצל רופא עיניים מומחה.

בשנת תרנ"ה (1895), בהיותו בן 21 נישא למסיעדה, ולאחר שלוש שנים נולד בנו בכורו הרב אברהם מגרין הכהן. בנו זה, גדל והיה לתלמיד חכם עצום נפטר בגיל 33, דבר שהסב לרב כלפון צער גדול. כשהיה הרב כלפון בן 25 הוא נתבקש לשמש כדיין, וכן כמה קהילות חפצו בו כרב לקהילתם, אך הוא סירב. ניתן להציע כמה הסברים לסירובים אלה, וביניהם את יראת ההוראה הרבה ששררה בין תלמידי החכמים באי, וכן רצונו של הרב שלא ליהנות מהציבור ולהתפרנס מיגיע כפיו. בין עבודותיו שימש הרב כלפון שוחט, מזכיר של אחד מעשירי האי, ובנוסף היה מגיה ומסדר בבית הדפוס. על אף שלא נתמנה בפועל כדיין, היה הרב פעיל בתחומים רבים בענייני הציבור. חותמו ניכר בתקנות שונות, והוא עמד בקשרי מכתבים עם גדולי התורה בסביבתו. בשנת תרס"ט (1909) נולד בנו השני, רבי שושן הכהן, לימים רב היישוב איתן שבשפלה. בשנת תרע"ה (1915) נפטר הרב הראשי בג'רבה, רבי משה זקן מאזוז, וכל הקהל והרבנים ג'רבה כולל הרב הראשי לתוניסיה, רבי ישראל זיתון, הפצירו ברב כלפון לקבל עליו את משרת הרבנות. כעבור שנתיים הסכים הרב⁷ להתמנות לדיין בבית הדין, אך עם הגבלות ותנאים, וביניהם שישמש רק דיין שלישי. בסיכומו של דבר, בשנת תרצ"א (1931) הוא נתמנה לרב הראשי וראש אבות בתי הדין, ושימש ברבנות עד יום מותו ב"ח בטבת תש"י (1950).

דרכו עם הקהל הייתה בצניעות ובענווה, באהבה ובמסירות, דבר שהפך אותו לדמות נערצת על כל יושבי האי. האמת הייתה נר לרגליו, והייתה טבועה בדמו כפשוטו ממש. תכונה זו פרסמה את שמו אף בין הגויים שהגיעו אליו למשפט וליישוב סכסוכים. מוטיב מרכזי בהנהגתו היה דאגתו הבלתי פוסקת לחלשים ולעניים שבקהילה, דבר שהתבטא ביתר עוז בשנות כהונתו. הוא ייסד חברות קהילתיות בכל התחומים – גופניים, חברתיים ורוחניים. כמו כן הוא תיקן תקנות רבות בנושאים שונים, תקנות שסייעו בארגון הקהילה והנהגתה.

הרב כלפון היה גדול רבני ג'רבה במאה העשרים, ותקופת כהונתו הייתה תור הזהב של קהילת ג'רבה. הנהגתו את העדה הייתה בצדק ובמשפט, ורובם ככולם של רבני ג'רבה אשר קמו אחריו, הם תלמידיו ותלמידי תלמידיו. עם פטירתו עלו רבים מבני האי לארץ ישראל, בעקבות מורשתו הציונית שהותיר אחריו.

הרב חיבר ספרים לרוב, ונמנה את העיקריים שבהם. בהלכה: ברית כהונה, ספר בסגנון אנציקלופדי האוסף את מנהגי האי ג'רבה. שו"ת שואל ונשאל, שו"ת בעל תשעה כרכים, המכיל יותר משלושת אלפים תשובות. בהגות: דרכי משה, הספר שבו עוסק מאמריו, ספר דרושים של הרב על פרשות השבוע. מטה משה, י"ג דרושים שנאמרו באירועים שונים. גאולת משה, ספר בענייני גאולת הארץ. דרש משה, ח"י דרושים בעיקר סביב אירועי חודש אדר.⁸

⁷ בשו"ת שואל ונשאל שחיבר דן הרב בשאלה על מי שנשבע שלא יהיה לדיין וכעת הוא מתחרט על שבועתו זו, האם יכול להתירה, ובסופו של דבר הוא רואה להתיר (שו"ת שואל ונשאל ב, יורה דעה, סימן צ). שאלה זו עוסקת בו עצמו ובלבטיו האם לקבל עליו את עול הדיינות.

⁸ תולדות חייו מבוססים בעיקר על ההקדמה עליו בספר מסורת בעידן המודרני (ראו לעיל, הערה 6). להרחבה על תולדותיו, ספריו ועוד, ראו: ע' חן, עמוד ההוראה: פרקי הוד ממסכת חייו המופלאה של הגאון הקדוש עמוד ההוראה, סבא דמשפטים, המאור הגדול, מרן הגאון רבי כלפון משה הכהן זצוק"ל ראב"ד ג'רבה, בני ברק תשס"ח.

ג. דרכי משה

ג.1. ההקדמה לספר

ההקדמה פותחת בפסקה המתארת את חשיבות "ידיעת התורה ושמירת המצוות"⁹ בעולם הזה ובעולם הבא. חשוב לרב להדגיש את משמעות התורה והמצוות גם בעולם הזה, והוא כותב "הם רק הם יסוד קיומנו".

לפי דברי הרב, בעולם הזה לא היה עם שסבל כמונו "באופנים מאופנים שונים מיד הקמים עלינו, היום בזווית זו ולמחרת בזווית זו". על רקע הסבל הזה מתאר הרב את חשיבות התורה והמצוות "...ולולא התורה הכתובה והמסורה כמעט חיים בלעונו, ולא נשאר ממנו פליטה". חשיבות התורה בעולם הזה היא משמעותית מאוד עד כדי כך, שלולא היא לא היה נשאר שם ושאריה לישראל.

לאחר תיאור זה תיאר הרב את חשיבותן של התורה והמצוות לעולם הבא, ומעמיד סולם ברור השם את התכלית בעולם הבא: "ותכלית האדם ונצחיותו רק נשמתו העליונה הרוחנית, וכפי צדקתה וכשרון מעשיה תשוב אל האלוקים ותעלה ממעלה למעלה בארץ החיים עולם הנצחי, עולם שכולו טוב". כאן דווקא מדגיש הרב את חשיבותם לגביי העולם הבא.

בעקבות הסבר זה ביקש הרב להעמיד אנשי תורה, אנשים שמושפעים ממנה ומבינים את משמעותה. כיצד התורה משפיעה על אנשים אלה? במה הם מאמינים? כיצד הם פועלים בעולם של טרום המדינה שבו פועל הרב? מילותיו הבאות ישרטטו את דמותם.

הרב היה מודע למצבו הקשה של הדור מבחינה תורנית: "ועין רואה ואוזן שומעת כי ידיעת התורה ושמירת המצוות ירדו פלאים בדור יתום זה, נסוגו עשר מעלות אחרונות..." המצב הקשה בו נתון הדור לא נעלם מנגד עיניו, אין הוא ספון בד' אמותיו. תיאורו נוגע ללב: "ובמסתרים תבכה נפש כל בעל לב ועין חודרת על מצבנו הנורא..." הרב מרחיב את הראייה הזו, את הכאב הגדול, לכל אדם 'בעל לב ועין חודרת' – זאת אמורה להיות הרגשתו של כל אדם. הכאב הזה מגיע בעקבות אחריות גדולה המפעמת בקרבו.

קריאת המצב הובילה את הרב לצאת לפעולה: "אך לא הבכי מצילנו ולא היגון מושיענו, ונחוץ לנו לעיין יום יום ולמצוא תרופה ומזור לזה בפועל". מה שיציל אותנו, קורא הרב לאנשי דורו, הוא לא הבכי או היגון. קרואים אנו לדגל, לפעולה. בראייתו של הרב, אנשי התורה הם אנשים המלאים ברגישות לעם ולמצבו. התורה היא "יסוד קיומנו והתמדתנו", ולכן אל לנו לעמוד שאננים מול המצב. הכאב והאחריות מובילים אותנו לפעולות מעשיות.

לאחר הבנת המציאות והקריאה לפעולה, הנחה אותנו הרב כיצד לפעול לתיקון המצב. האחדות היא ההנחיה המשמעותית של הרב בעניין: "...ונחוץ לזה התאחדות, התאגדות והתקשרות של זה בזה, ואיש את אחיו לתקן כפי היכולת האפשרית. ועל הכול להיוועד מדי שבת בשבתו או מדי חודש בחדשו, לראות מחסורי עמנו ולמצוא תרופה לזה כמאמר הכתוב: וְתִשׁוּעָה פָּרַב יוֹעֵץ' (משלי יא, יד)".

הרב קורא לציבור להתאחד, להתאגד ולהתקשר. כל אדם לבד יכול אולי להעיר ולעורר את סביבתו, אך בשביל מהלך כולל ומשמעותי נדרש לאחד את הכוחות הפועלים. הרב ממליץ על התוועדות משותפת, התכנסות, כדי שכל אחד יתרום עצה, רעיון ומעשה, וכך נתקדם אל התיקון.

⁹ דרכי משה א, הקדמה.

אנו מוצאים במילים אלו מהלך ברור. הבנת חשיבות התורה מובילה לכאב על הדור. כאב זה מוביל ללקיחת אחריות על העם, אחריות הקוראת לפעולות מעשיות. בסוף המהלך הזה מציב הרב את הקריאה לאחדות לשם תיקון. אחדות זו, תוכל להוביל אותנו אט אט אל הפתרונות.

לצד הקריאה לאחדות מציע הרב הצעה מעשית: "וכן להעמיד בכל מקום דרשנים ומוכיחים להעיר ולעורר לבב הכלל והפרט. והמוכיחים והדרשנים הנזכרים ישימו מטרה זו נגדם כפי מה שיהיה הצורך בו לאותו מקום וכפי המחסור אשר יחסר שם, ובזה ועל זה יטיפו מליהם ונאומיהם". הדרשנות היא כלי חשוב בעיניו בדרך אל התיקון. הדרשן מחויב בדרשתו אל הציבור ואל המקום שהוא נמצא בו. אל לו לדבר ללא הקשר, לעבור בין מקורות ללא אמירה בקשר ברור אל האנשים, המקום והזמן. התוצר של הדרוש ברור מאוד לרב: "וזה הוא פרי כל דרוש וכל נאום להעיר ולעורר לבב השומעים למה שהוצרך בו".

תפיסתו של הרב בנוגע לציטוטי פסוקים, רמזים ומאמרי חז"ל בתוך הדרוש היא כאל עזר וסמך בלבד ולא כאל עיקר כלל וכלל: "ושאר הרמזים ותבלי ביאורי הפסוקים ומאמרם זיכרונם לברכה אינם רק המתקת הדרוש". לדרוש יש מטרה, והדרשן אסור לשכוח אותה לרגע. המקורות משמשים רק כמקפצה של הדרוש בדרך למטרתו העיקרית.

דברים אלו, הנכתבים בהקדמה לספר הדרושים שלו, הם אבני היסוד של דרכו בספר. ואין ספק שהרב ראה בעצמו ובדרושו את המגשימים של דרך זו. אין הוא מפרש מהלך בפרשה או סמיכות פרשות וכיוצא באלה, הנושא בו הוא מבקש לעסוק ברור לו גם ללא קשר ישיר לפרשה, ולכן לעיתים נמצא שהדרוש אינו קשור כלל לפרשה ולנושאה. הוא מוצא בפרשה פסוק מסוים שקשור לנושא שהוא רואה לנכון שייך ומתאים לאנשים, למקום ולזמן, ומכוון אותו כלפיהם. הרב כינה את הספר בשם 'דרושים מוסריים' – תיאור זה יהיה לנו כקריאת כיוון וכנר לרגלינו בלמדנו את הספר ובהבנתנו אותו. יסודות אלה שהרב מניח בהקדמתו, מעידים על אופיים של הדרושים.

קצת נעבור לבחינת חלקים מדרושים נבחרים לאור הקווים שהנחנו כאן.¹⁰

2.2. על הכאב

כפי שפתחנו, יסוד חשוב בדרשותיו של הרב הוא הכאב הגדול על מצב הדור. בהקדמה מתבטא יסוד זה במצבו הדתי הירוד של הדור, ובדרשותיו הוא מורחב למעגלים רחבים יותר. בדרשתו לפרשת מקץ, מתאר הרב שלוש ממידותיהם של ישראל: גמלנים (- גומלי חסדים), ביישנים ורחמנים. על הפסוק "וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל אָחִיו: אֲבָל אֲשָׁמִים אֲנַחְנוּ עַל אֲחֵינוּ אֲשֶׁר רָאִינוּ צָרָת נַפְשׁוֹ בְּהִתְחַנְּנוֹ אֵלֵינוּ וְלֹא שָׁמְעָנוּ, עַל כֵּן בָּאָה אֵלֵינוּ הַצָּרָה הַזֹּאת",¹¹ שאמרו אחי יוסף לאחר שדרש לאסור אחד מהם ולהביא את בנימין, כותב הרב:

ולכן היה קשה להם מה שלא שמעו תחנוני אחיהם וצרת נפשו, יותר ויותר מעצם החטא והעבירה של המכירה, כי כמעט עזבו את כל שלוש המידות האלה... ולכן להיותם מפורסמים אז במידות היקרות האלה, ובראותם כי עברו

¹⁰ המאמר כולל הרבה מובאות מדבריו עם דברי קישור שלי. עיקרו של המאמר הוא דברי הרב, ובקשתי היא להתייחס אליהם כעיקר.

¹¹ בראשית מב, כא.

על שלושתם בזמן אחד, אמרו כי זהו הגורם להם צרה גדולה כזו להיות נתפסים כמרגלים, וצר להם מאוד מאוד, והתנחמו על כל זה.¹²

עיקר בעייתם של השבטים הייתה חוסר ההקשבה לכאבו של יוסף, אף יותר מחטא המכירה עצמו! במעשה זה השבטים כמעט ומוזניחים את המידות המהותיות לישראל. אנו למדים מכאן על תפיסתו של הרב את האיש הישראלי, ביטוי בו הוא משתמש בתחילת הדרשה. עולה מכאן דמות אדם המעורב עם הבריות, החש בכאבם והמרגיש בצרת אחיו.

בדרשה לפרשת בהר, על הפסוקים "וְכִי יִמּוֹךְ אֶחִיךָ וּמָטָה יָדוֹ עִמָּךְ וְהִתְזַקְתָּ בּוֹ גֵר וְתוֹשֵׁב וְחֵי עִמָּךְ. אֵל תִּקַּח מֵאֲתוֹ נֶשֶׁךְ וְתִרְבִּית וְנִרְאִיתָ מְאֹלְהֵיךָ וְחֵי אֶחִיךָ עִמָּךְ",¹³ עוסק הרב במצוות הצדקה ומבאר את אופניה וחשיבותה. בדרשה זו הרב מתעמת עם אנשים שלא מקיימים מצווה יקרה זו:

ועם כי יש גם מבני עמנו אשר לא טעמו ממתקי מידה זו מיום עומדם על דעתם ועד עתה, ולהם תשוקה וכוסף רק לאסוף כסף, ולהם צער גדול עת יוציאו על זולתם הוצאה מה, אם מעט ואם הרבה, ומעלימים עין מאחיהם, ואפילו אחיהם ממש מאב ואם... ואיך יערב לחיכו לאכול לשובעה ולא ירגיש ברגשי העני והמך המתגולל בחרפת הרעב והחיסרון רחמנא לצלן.¹⁴

הכאב של הרב הוא כפול: מצד אחד כאב על אלו הקופצים ידם, ומצד שני על העניים והאביונים הנפגעים מכך. הרב תמה על הקופצים ידם, וזועק את זעקת העניים מקירות ליבו – כיצד אתם יכולים לשבת בבתיכם בנחת כאשר אחיכם מצויים בחרפת רעב? חוץ מכאבו הדתי על המצב הרוחני וכאבו על העניים, הרב כאב בכל לב את מצבו המדיני הירוד של העם ואת רדיפותיו בגלות. תיאור פיוטי לכך אנו מוצאים בדרשה לפרשת וארא, על הפסוק "וְגַם אֲנִי שָׁמַעְתִּי אֶת נַאֲקַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל"¹⁵ שבו מעיד שהקב"ה שלא נסתרה ממנו נאקתם של בני ישראל:

יילא (- יהיה לָאָה) כל היגיון וייעף כל רעיון לספר לחשוב מחשבות בכל התלאה אשר מצאה הבת ירושלים, הבת העדינה, מיום גלותה מעל אדמתה ועד היום הזה. איה סופר, איה שוקל, איה מזכיר, אשר יוכל לשפות עלי גיליון אחת מאלף אלפי רדיפות ורציחות אשר סבוה סבבוה, עריצי גויים, מצרים, עמלק, פלשתים, עמון, מואב, אשור, בבל, רומא, בכל רעמי גבורותיהם וכלי נשקיהם נלחמו בה בכל עוז בחמה שפוכה.¹⁶

תיאור זה ממחיש ולו כמעט את רגשותיו הלאומיים העזים של הרב,¹⁷ אך הכאב אינו נעצר ביחסו אל עם ישראל אלא מתרחב אל כלל האומות וכלל העולם. את הפסוק "מה כָּצַע כִּי נִהְרַג אֶת אֶחִינוּ

¹² א, מקץ.

¹³ ויקרא כה, להילו.

¹⁴ א, בהר.

¹⁵ שמות ו, ה.

¹⁶ ב, וארא.

¹⁷ דיון בתפיסתו הצינונית יובא בהמשך.

וְכַסְּיָנוּ אֶת דְּמוּיָו¹⁸ דורש הרב על הכאב הגדול הכרוך ב"מלחמה העולמית", היא מלחמת העולם הראשונה:

קול דמי בני האדם הנרצחים במלחמה העולמית, קול דמי הנפצעים במלחמה העולמית, קול אלמנותיהם ויתומיהם כהנה וכהנה. קול המתמוגגים ויורדים מנכסיהם עשר מעלות אחורנית בתגרת המלחמה העולמית, קול הללי רעב המתים באכזריות נוראה מפני המלחמה העולמית, קול החיים הנדכאים והמעונים ברעב ובצמא ומחכים אל המוות ואיננו. קול המגורשים והמטולטלים מעיר לעיר וממדינה למדינה דרך ימים ומדברות, אנשים נשים וטף – מצלצלים באוזני כל דורשי האמת ואוהבו, ואשר לב בשר לו ולא הקפיא לבבו כמו אבן, אגלי דמע תיזולנה על צרותיהם של העשוקים האלה ודמעוניהם תמסנה את כל יצורי גווייתו.¹⁹

תוצאותיה הקשות של מלחמת העולם הראשונה, מלחמה שהרב עסק בה רבות, נגעו בו וטלטלו אותו. הרב היה ער לכל המתרחש בעולם אף שישב באי הקטן ג'רבה. השלום העולמי, חבר הלאומים וכל הנושא הבינלאומי העסיקו אותו לאורך כל שנותיו, והוא ראה בעיסוק זה ערך תורני.²⁰

לקראת סופה של מלחמת העולם הראשונה (אייר תרע"ח, 1918), בסיום דרשה על כאב היהודים בגלות, נושא הרב תפילה להטבת מצבו של עם ישראל, ובאותה נשימה מתפלל הוא להפסקת המלחמה, תפילה על כלל העולם:

ועד היום עודנו גולים, פזורים, דחויים, בארבע כנפות התבל מסוף העולם ועד קצהו. ה' יאמר לצרותינו די, ויברך את ישראל עמו ואת כל העולם כולו ברוב עז ושלום, וייתן בלב מלכי התבל לשפות שלום בעולם. כי זה קרוב לארבע שנים וכל העולם כולו כמרקחה מהמהומות והמלחמות, ויוקר השערים על אחת פי ארבעה וחמישה. כי מלחמת התבל התחילה בליל תשעה באב ה'תרע"ד, ורעדה ארץ ותושביה. וה' יאמר למלאך המשחית הרף, ואל המלאך המחבל כנוס ידיך. ה' יאמר די לצרותינו, אמן.²¹

העמדה האוניברסלית הזו, המתבטאת באופן כה טבעי, נהפכה בדורות האחרונים למצרך נדיר בשיח היהודי. אצל הרב כלפון היא נובעת בפשטות מתוך היהדות, ולא סותרת ולו לרגע את העיסוק בעם ישראל והתמיכה בציונות.

¹⁸ בראשית לז, כו.

¹⁹ ב, וישב.

²⁰ להרחבה בנושא זה עיינו: ויקהל משה, עמודים 23–31; ע' ישראל-פליסהואור וד' חורב-כצאל, 'גאולת האדם, העם והעולם: מנהיגות מקומית והגות בינלאומית של הרב כלפון משה הכהן מג'רבה', דיני ישראל, כט (תשע"ג), עמ' 217–258.

²¹ ב, בחקתי. ועיינו ברית כהונה, או"ח, מערכת צ סעיף ג.

ג.3. על האחריות

הזכרנו לעיל שהכאב הוביל את הרב ללקיחת אחריות. אחריות זו, כמו הכאב, קשורה בשלושה מעגלים: מקומי, יהודי ואוניברסלי. פרק זה יתחלק לשניים, כשהראשון יעסוק באחריות המעשית, והשני יעסוק באחריות החינוכית.

ג.3.א. אחריות מעשית

בתחילת הדרשה על פרשת בהר שעסקנו בה לעיל, כותב הרב:

עיקר מצוות הצדקה המעולה שבכל האופנים והסעיפים, היא שישגיח מי שבידו היכולת על מי שהיה מתפרנס ממלאכתו או ממסחרו, ואם כה יראה כי נוטה הוא ממצבו ועומד הוא להתמוטטות, לסעדו ולהחזיק בידו לבל יתמוטט. והרבה אופני סמך וסעד ותמיכה יש, כפי האיש וכפי העניין וכפי היכולת... ראוי וחוב מוטל על כל אחד ואחד להחזיק ידו של מך ועני... וישתדל ויחשוב יום ויומיים וחודשים על זה, עד יוציא כנוגה צדק פעולתו... והעיקר בזה ההשתדלות הנמרצה עד אשר יהיה הערך אצל המחזיק או המחזיקים כאדם המחזיק ידי בניו או אחיו מאב ואם, כי כולנו בני האומה הישראלית דומים ממש לאחים, וממידתו של האח לעזור בצרת אחיו ככתוב "וְאָח לְצָרָה יוֹלֵד" (משלי יז, יז). ובשום לב למידה יקרה זו, תהיה כמעט כל אומתנו בטוחה. כי לעולם שנים ושלושה בריאים יכולים הם להרים ולהקים איש אחד נופל לארץ.²²

עיקרה של מצוות הצדקה היא בערנות לסובב ובהתאמת דרכי הפעולה למצב המסוים שהאדם נקלע אליו. במצוות הצדקה מתגלה האחוה היהודית, המתייחסת אל כל העם כאחים ממש, והיא כתעודת ביטוח לכל אחד ואחד מישראל, שבעת צרה יהיו לו מסייעים ועוזרים. כאן באה לידי ביטוי תפיסת האחריות והערבות ההדדית בין כל אחד ואחד מישראל.

בדרשה לפרשת שמות עוסק הרב בדמותו של משה רבנו. בדבריו על הפסוק "וַיְהִי בַיָּמִים הֵהָם וַיִּגְדַּל מֹשֶׁה וַיֵּצֵא אֶל אֶחָיו, וַיֵּרָא בְּסִבְלָתָם וַיֵּרָא אִישׁ מִצָּרֵי מִכָּה אִישׁ עֲבָרֵי מֵאֶחָיו",²³ הוא מאיר את דמותו של משה כאיש 'אשר לא יוכל להביט אל העוול והחמס':

ומזה ילמוד כל בר לבב ובעל נפש יקרה להיות עומד בפרץ להציל את אחיו מיד עושקיהם נפש, ולעשות כל טצדקי (- תחבולות) שאפשר להקריב את משפטם לפני הממשלה ירום הודה. ואם אי אפשר לו, יעמיד להם מורשה מומחה ונאמן בטרם יתטרף השעה על הנעשק והנרדף. ואם אי אפשר זה, יעמיד ויעכב את הדבר בכל מה שיש בו מן האפשרות של ההצלה, ובפרט באותם המקומות אשר אחינו שם מדוכאים ומעונים מבני בלי ברית. וכן גם בהיות אחד מאחינו בית ישראל עושק את אחד מאחיו בית ישראל אין להעלים עין, וראוי לעזור ולהושיע את הנעשק.²⁴

²² א, בהר.

²³ שמות ב, יא.

²⁴ א, שמות. לניתוח מעמיק של דרשה זו ראו הרב ח' כהן, 'לדמותו של משה רבנו: על אחריות לאומית ישראלית ורגישות מוסרית כלל-אנושית', מעגלים, ט (תשע"ז), עמ' 61–68.

תחילה נפתח התיאור בגוי הרודף יהודי, כשהוא מדגיש שעיקר האחריות היא במקומות בהם מעונים ומדוכאים אחינו ללא כל סיוע.²⁵ משה מלמדנו שאנו מחויבים לעשות הכול כדי לעזור לנעשקים ולנרדפים בכל דרך אפשרית. אם לא נוכל לקרב דינם לפני הממשלה, אז עלינו להעמיד מומחה (עורך דין?) לפני שתיטרף השעה על הנרדף. אם גם זה בלתי אפשרי, אזי נדרש מאיתנו לעכב הדבר בכל אמצעי שברשותנו. לאחר מכן עובר הרב למציאות שבה יהודי רודף יהודי, ומבאר שגם אז נצטרך לעמוד לצד הנעשק.

עד כאן נשאר האחריות לגבי סבל יהודי. מה יהיה הדין במצב שנוכרי עושק נוכרי? ואם נרחיק לכת עוד יותר, במצב שיהודי עושק נוכרי? האם גם אז נצטרך לעמוד בפרץ ולהציל הנוכרי? ואף גם זאת בהיות הנעשק נוכרי אשר לא מאחינו בית ישראל, וכן גם אם העושקו איש נוכרי, ראוי לעשות כל טצדקי שאפשר ברישיון הממשלה ירום הודה להציל את הנעשק. ועוד זאת יתרה שגם בהיות העושק איש מאחינו בית ישראל והנעשק נוכרי – ראוי גם כן בכוא מעשה כזה (אם כי רחוק זה מאוד מן המציאות), לעמוד לימין הנעשק. כי תועבת ה' כל עושה עוול, ובצדק וביושר מתכונן כל העולם כולו.²⁶

האמירה היא חד משמעית. גם במקרה של נוכרי העושק נוכרי, מחויבים אנו להתערב ולעמוד לימינו של הנעשק. ועוד יותר מכך, גם במקרה של יהודי העושק נוכרי, עקרון הצדק גובר על עקרון האחוה הפנימי-יהודית, ומחויבים אנו לעמוד לצידו של הנוכרי הנעשק ולא לצידו של אחינו היהודי. כאן מתוודעים אנו לאחריות הרבה שחש הרב לא רק לקהילה היהודית, אלא על כל אדם באשר הוא אדם. התיאור של יהודי העושק נוכרי כה קשה על הרב, והוא מוסיף סוגריים המעידות שוב, על תפיסתו את האיש הישראלי: 'אם כי רחוק זה מאוד מן המציאות'.

עד עכשיו דובר על אנשים פרטיים שראוי שיעשו כל שלאל ידם למימוש עקרונות הצדק וההצלה. בהמשכה של הדרשה מבאר הרב כי חיוב זה חל גם בצורה כללית:

ואם זה באיש פרטי, כל שכן וקל וחומר בהיות איזה עדה בתפוצות הגולה נעשקת מידי זולתה אשר בלתי תפונה (- ללא ספק) חוב ומצווה עלינו בית ישראל להושיעה ולהרגיעה ולנהלה בכל מה שיש בו מן האפשרות להקריב את משפטה לפני הממשלה או הממשלות. וכל המעלים עין בזה אינו אלא טועה נבזה וחדל אישים. ובפרט אם אין שום טעם וסיבה לאותו עושק, והמשטמה באה לו רק משנאת הדת, אשר מצד הדת גם כן החובה והמצווה לעמוד לימין הנעשקים. ובפרט כי בזמנינו זה כל הממשלות האדירות הנאורות נתנו ונותנים חופש גמור בלתי כל מפריע, להיות כל איש שומר דתו ואין מוחה בידו בשום אופן.²⁷

כאשר בית ישראל מתוודע למקרה שעשקה קהילה האחת את חברתה, אומר הרב שהוא מחויב 'להושיעה ולהרגיעה ולנהלה'. אסור לנו לחשב חשבונות. עקרון הצדק והתמיכה בעת צרה דוחים כל חשבון. הרב מתייחס גם לסיבת העושק, ואומר שהחיוב מתחזק אם אין סיבה לעושק זה.

²⁵ אפשר שהוא רומז למדינות אירופה.

²⁶ א, שמות.

²⁷ שם.

בעדינותו הוא רומז כי עיקר המשטמה היא על רקע דתי,²⁸ וכעת יש הסכמה כוללת של 'הממשלות האדירות הנאורות' לחופש דת, ולכן מחויבים אנו לעמוד לימין הקהילה הנרדפת.²⁹ הגם שכבר תיאר הרב את האנשים המעלימים עין ממצוות הצדקה ואחיהם, בסופה של הדרשה הוא מתייחס אליהם שוב:

ובאמת יש ויש מאחינו בעלי לב טוב ונפש טהורה להציל עשוק מיד עושקו, אך בעוונות הרבים איננו חסרים גם כן מאיזה אנשים שאינם מביטים רק להנאת עצמם ומצבם, ומעלימים עין לגמרי מכל עסקי זולתם, אם נעשק ואם עושק, ובלבד שיהיו איתם בשלום. ואם כזאת יהיה נוגע הדבר להם אפילו כמלוא נימא, בונים עולמות ומחריבים אותם. ובפרט אותם האנשים אשר זחה דעתם עליהם ורואים את אחיהם שבגולה באופן בזוי, וחושבים אותם כאילו לא נבראו כמוהם ותולים הסירחון באחינו שבגולה, ומוסיפים להם צער על צערם. ובלתי תפונה כי אנשים כאלה עתידים הם לתת את הדין לפני בית דין של מטה אחינו הנאמנים לעמם ולדתם בעולם הזה, בהיות לאל ידם ברישיון הממשלה ירום הודה, ולפני בית דין של מעלה לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא בעולם האמת.³⁰

דברים חריפים אלו מתארים עיונות פנים-יהודית של אנשי ארץ ישראל התולים את הסירחון באחיהם שבגולה. הרב, שקיבל עיתונים מארץ ישראל, מתאר כנראה מתוכם אווירה שנחשף לה. יהודי התפוצות מתוארים 'כאילו לא נבראו כמותם', והם פחותים ממש מאנשי ארץ ישראל. הרב חש בתחילתה של התפלגות והתנשאות על רקע העלייה לארץ ישראל, והוא עומד בפרץ כנגדה (ניתן להשוות את העניין ליחס המשפיל של מדינת ישראל לניצולי השואה בימי קום המדינה).

ג.3.ב. אחריות חינוכית

בדרוש לפרשת דברים על הפסוק "בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן פָּאָרְץ מוֹאָב הוֹאִיל מֹשֶׁה בָּאָר אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת לְאִמְרָ",³¹ הרב עוסק בערכם של מלמדי התינוקות ואף כותב להם עצות:

פרש רש"י ז"ל: בשבעים לשון פרשה להם, עד כאן. מכאן יש ללמוד כמה גדול ערכו של המלמד תינוקות תורה ומרביץ תורה בישראל, כי משה רבנו עליו השלום עשה סבלנות גדולה להסביר לכל ישראל התורה בשבעים לשון, כדי שכולם יבינו התורה על בוריה ויסודותיה... כך המרביץ תורה בישראל ומלמד ילדי ישראל תורה ומוסר, זוכה להעמיד דור ישרים, [זכותו גדול ונפלא... על

²⁸ ואולי אנטישמי, עיינו לעיל הערה 25.

²⁹ כאן באה לידי ביטוי תפיסתו של הרב כלפון את החופש והדרור כמועילים לאנושות, והוא משתמש בהם לטובת העקרונות שהוא מעוניין להנחיל. ועיינו במאמרו של י' נעים, 'חכמי ג'רבא – האומנם יהדות חרדית בארצות האסלאם?', מדעי היהדות, 50 (תשע"ה), 83–113, שבו הוא סוקר את תפיסתו המודרנית של הרב כלפון ומבדיל אותן מגישות חרדיות.

³⁰ א, שמות.

³¹ דברים א, ה.

כן אמרתי לכתוב כמה כללים למלמדי תינוקות, להביא התלמידים למדרגת העיון השלם בלימוד הש"ס והפוסקים.³²

דרשה זו נוגעת ביסוד חשוב במפעליו של הרב – הנחלת החינוך בדרך העיון התוניסאי. בין הכלים של שיטה זו ניתן למנות את ההדגשה הרבה על הכתיבה התורנית מגיל צעיר, וכן את המשכיותו של מורה יחיד לכל אורך שנות הלימוד.³³ הרב חש אחריות רבה בהנחלתה ושימורה של דרך זו, אולם לא היסס גם לשפרה במידת הצורך.

בדבריו על הפסוק "פִּי יִדְעֶתִיו לְמַעַן אֲשֶׁר יִצְוֶה אֶת בְּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ אֲחֵרָיו וְשִׁמְרוּ דְרָף ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט"³⁴ שאמר ה' לאברהם אבינו, קורא הרב לכל אחד ואחד לכתוב מעין צוואה רוחנית לצאצאיו כתוספת על מערכת החינוך:

ומה טוב ומה נעים כי ירגיל כל אדם את עצמו במידה יקרה זו, לכתוב ספר רשום איזה אזהרות והוכחות לבניו... ומה טוב ומה נעים אם ישתדל להדפיסם להיות למשמרת לדורותיו...³⁵

האחריות הכוללת של הקהילה משולבת בזו המשפחתית להנחלת דרך התורה והמצוות, המוסר והיורש עד לתיקון השלם. לעיתים נוצר מצב שהמערכת החינוכית סותרת את האמירה והמסורת המשפחתית, וכן להפך. מצב זה גורם נזק בלתי הפיך לתלמיד, התלוי בין שמיים לארץ. השילוב אותו מציג הרב דורש משתי המערכות תיאום כדי ליצור חינוך בריא ושלם. הרב אף מרחיב את עניינה של צוואה רוחנית זו לכלל ישראל, ומזהיר מנפילה לענווה פסולה:

ובכלל מצווה זו נגררת עוד מצווה אחרת, וגדולה היא מאוד לאין קץ, כי אחינו בית ישראל בראותם ובשמעם את אזהרותיו היקרות, מהן יראו וכן יעשו, ונמצא זה מזכה את הרבים וזכות הרבים תלוי בו, אשר אין קץ ואין חקר לזכויותיו... ואל יטעה האדם להיות עניו בדבר זה לאמור: מה אני ומה חיי, להוכיח ולהזהיר ולצוות, כי זו טענת היצר, דממה נפשך: אם דבריו מועילים וסופם להוציא פרי ותנובה, איך ימלאהו ליבו להישמט ממצווה רבה ויקרה כזו; ואם באמת לא יועילו כולם, יועילו לפחות מקצתם... כל שכן שבאמת כמעט אי אפשר שלא תועיל לאיזה מזרעו או לאיזה מישראל. אם לא לכול – למיעוט, ואם לא למיעוט – לאחד לכל הפחות, ובכלל מזכה הרבים נמנה.³⁶

³² ב, דברים.

³³ להרחבה עיינו: ר' עטיה, חדשנות חינוכית במשנתו של הרב כלפון משה הכהן בג'רבה בראשית המאה ה-20 (בדפוס); מ' מאזוז, דרכי העיון: מאמרים והרצאות בשיטת העיון הישר, בני ברק תשע"ב.

³⁴ בראשית יח, יט.

³⁵ א, וירא.

³⁶ שם.

טמונה כאן קריאה לאחריות בראשונה למשפחה וכמובן לכלל ישראל. הרב מאמין ביכולת ההשפעה של האדם וקורא לו לשאת באחריות כפי כוחו, ולו אדם אחד ישמע וייתקן מדבריו – בכלל מזכה הרבים הוא נמנה.³⁷

מלבד ההיבטים של דרכי החינוך בג'רבה, במשפחה ובכלל ישראל, בדרשה בה הוא כואב את תוצאותיה של מלחמת העולם הראשונה, וקורא ומעודד לעיסוק תורני בנושאים בין־לאומיים:

... ותקוותי כה חזקה כי חכמי התבל יקבעו זמנים, ספרים, עיתונים וקונטרסים, שאלות ותשובות ותוכחות וניגודים, ביאורים ופירושים, עד כי ישיג העולם את מטרתו, שלומו וביטחונו. ולדעתי אין דבר זה רשות, אלא חובה ומצווה. ואל יאמר הקורא, מה אני לעיין בדברים הנתונים ומסורים לגדולי עולם, כי "רוח היא בְּאֵנוֹשׁ וְנִשְׁמַת שְׂדֵי תְבַיִּים" כמאמר אליהוא בן ברכאל באיוב (לב, ח).³⁸

כאבו של הרב מוביל אותו ללקיחת אחריות, אחריות שאינה מצומצמת אלא רחבה מיני ים. האחריות מובילה לקריאות מעשיות, כפי שכבר התחלנו לראות, ובפרק הבא נעסוק ביתר הרחבה בקריאותיו המעשיות וביציאה לפעולה.

4.ג. על המעשיות

לפני שנסקור קריאות מעשיות של הרב לפעולה, נציג את דעתו על היחס שבין ביטחון בה' להשתדלות. שני מושגים אלה יכולים לסתור במובן מסוים – גישה לא נכונה אל הביטחון יכולה להוביל לחוסר השתדלות ופעולה. בדרוש על המן, המבטא את הביטחון בה', הוא מסייג ואומר:

ואולם אל יחשוב אדם מחשבת פיגול לאמור: 'הנני יושב בקרן זווית ובוטח על ה' ובוא יביא לי סיפוקי, גם כי לא אעשה שום מלאכה ומסחר'. שזה טעות הוא, מפני שה' ברוך הוא ברא עולמו בדרך טבע ונס נסתר, לא בדרך רוחני נס נגלה לגמרי, ורק לפי צורך השעה לידידיו וחסידיו עושה ה' גם ניסים גלויים... ואם כן ראוי והגון לעשות איזה מסחר ומלאכה כפי אשר תשיג ידו להביא טרף לביתו...³⁹

אין ספק לרב, שעל האדם לפעול ככל יכולתו במציאות כדי להתקיים, ואל לו לבטוח בהקב"ה ביטחון שווא של התבטלות.⁴⁰ בדרשה אחרת שהוא מתווה דרך בהנהגת האדם "בכל מילי עסקיו", כותב הרב שאין להתבייש בשום עבודה המשמשת כפרנסה:

³⁷ בכמה דרשות כותב הרב, שבכל דור ודור ישנם אנשים בעלי מעלה שעלינו לקבל ברכתם ואל לנו לזלזל בדורנו. עיינו ב, תולדות: "ואל ישגה האדם לאמור כי זה רק לאבות וכיוצא בהם, מוסדי העולם ועמודיו, כי הקורא בכמה מקומות בגמרא ובזוהר הקדוש וספרי הדורות מהרבנים הראשונים ועד אחרוני האחרונים, עיניו תחזינה שבכל דור ודור יחידי סגולה...".

³⁸ א, וירא. ועיינו עוד, א, בראשית.

³⁹ א, בשלח.

⁴⁰ להרחבה וסקירת דעותיהם של הוגים שונים בנושא זה וביניהם הרב כלפון עיינו: ח' גרין, 'והבוטח בה' חסד יסובבנו – מידת הביטחון כיוונים וגישות', פתוחי חותם, ה (תש"ע), עמ' 327–370.

ישתדל להרוויח באשר ימצא ואל יתבייש, כמו שאמר רב לרב כהנא: "פשוט נבילתא בשוקא ואל תאמר 'גברא רבה אנא', 'כהנא אנא'" (בבלי, פסחים ק"ג ע"א). כי בדבר זה ליכא בושא, ואדרכא למצווה רבה תחשב לו להיות נהנה מיגיע כפיו ומביא טרף לביתו.⁴¹

בציטוט זה אין ענייננו להביא עוד מקריאותיו של הרב לקיום מצוות, אלא לקריאות למעשיות בכלל תחומי החיים. בדרוש זה הרב מנחה כ"ב הנהגות, ביניהן: תפילות שחיבר לאמירה לפני העבודה ולאחר רווח כלכלי, הפרשת מעשר, הסתפקות במועט ואזהרה על גזל הגוי. נמצאות שם עוד עצות מעשיות לחלוטין, נביא חלק מהן:

ז. כשתמכור איזה דבר, תשתדל שיהיה במזומן, שתכף תקבל הכסף מחירו...
ח. טוב שסחורותיך יהיו מסחורות הנמכרים לזמן מועט, אף על פי שהרווח שלהם מועט ופחות, מסחורות הנמכרים לזמן מרובה והרווח שלהם יהיה מרובה...

יז. טוב מאוד שיעשה כל הנהגותיו על פי החשבון לראות איזה דרך ישרה שיבור לו... וכשיש לו עסק עם חברו, לא ייתן לחברו ולא יקבל ממנו אלא על פי החשבון והכל בכתב. ולא ישליך לאיבוד שום חשבון אפילו שכבר עבר זמנו, כי לא תדע מה ילד יום, שמא יצטרך לו.⁴²

הרב לא היה מנותק מן הציבור, ודיבר אליו בעניינים המחוכרים לשגרת חייו ופוגשים אותו בחיי היומיום. כל הדרוש המוזכר לעיל עוסק רק בעניינים עסקיים, דבר שאין לו אה ורע בספרות הדרוש. בדרוש אחר הוא מעלה הצעה להקמת גמ"ח, ומתווה דרך להתנהלותו הכלכלית:

אולם אם כה תהיה הקופה נותנת בתורת מתנה, אין הקומץ משביע. אך בהיות זה רק בתורת הלוואה, אזי הקרן קיים לעולם וצדקתם עומדת לעד. ועוד בה, אזי ישים ליבו הלווה לעסוק באיזה מלאכה ומסחר לשלם את נשיו, ונמשכת לו מזה תועלת לכל ימי חייו לפרנס את עצמו ואת ביתו ובניו בכבוד בלתי הצטרכות לבשר ודם.⁴³

הרב חושש. גמ"ח שיתנהל בדרך של מתנה – גם הגמ"ח וגם הלווים יקרו מהר מאוד. המעשיות של הרב נכנסת כאן בהקשר של רגישות לעניים, ומשמשת מנוף להוצאתם ממעגל העוני. בדרוש על מצוות המילה אנו מוצאים כמה וכמה קריאות מעשיות: קריאה לקהילות להמציא מוהלים; וקריאה למוהלים להנחיל את המקצוע לדורות הבאים ולא להימנע מכך "בחושבו כי רק הוא יהיה למוהל". חוץ מהדאגה למצוות המילה, הרב דואג גם ליולדות:

וראוי גם כן בקהילות הקודש להשגיח על היולדות, ולהעמיד אנשים של צורה העומדים על הפקודים להיות משגיחים בצורכי היולדות, שאם הן עניות ימציאו

⁴¹ ב, תרומה.

⁴² שם. הקריאה לסדר והתמסדות חזרת כמה וכמה פעמים בספר גם בהקשר ציבורי, ועיינו א, תרומה; א, ויקהל.

⁴³ א, קדושים.

להן די צורכן, ואם צריכות לרופא ימציאו להן רופא וכן על זו הדרך. ובזה יש הצלת שתי נפשות מישראל, היולדת והוולד. וכבר בכמה מקומות יש חברות מיוחדות למטרה זו, אשריהם בזה ובכא.⁴⁴

הדאגה בתחילת הדרוש למצוות המילה נמשכת אוטומטית אל היולדת והוולד, אם בהמצאת רופא, אם בעזרה כלכלית ועוד. בהמשך מילותיו הוא יוצא חוצץ כנגד "איזה מקומות" שלא מספקים ליולדות כרים וכסתות מפני טומאתן:

וכן ישגיתו על זה לשאול לקרובים וכיוצא אם צריכה היא לכסות ומלבוש, כי היולדת צריכה לחום יותר משאר נשים. ויש איזה מקומות שחושבים למצווה או לזכות להיות היולדת בלתי כרים וכסתות, הן בעת הלידה הן אחרי כן, אחרי עבור זמן מה. וטעות גדולה הם טועים שחושבים זה לאזהרה מטומאה, ולו חכמו ישכילו זאת, כי בר מינן הם גורמים בזה איבוד נפשות.⁴⁵

דאגתו המעשית של הרב כלפון יורדת עד לרזולוציות הקטנות ביותר. הוא מזהה קול בציבור שנותן הכשר להערמת קושי לא מוצדק על היולדת בשם ההקפדה בדיני ריחוק מטומאת נידה ויולדת, והוא אינו מהסס להיחלץ לעזרתן מעל דפי ספרו. אנו למדים מכאן על דעתו של הרב בנוגע לחומרות הלכתיות ללא ביסוס שיכולות לגרום למצבים אבסורדיים, ובענייננו אף למותה של היולדת.

בדרוש לפרשת קרח מסביר הרב על שנאת המחלוקת וההתרחקות ממנה (לקטע זה חשיבות מיוחדת עקב המקור אותו הרב מצטט כאסמכתא):

ולכן בכל מוסד ומוסד, הן מוסד דתי הן מוסד מדיני ויישובי, ראוי להתחזק בכל עוז לעמוד על הנקודה ללכת אחרי הרוב, אם אי אפשר לברר היושר בדרך ויכוח.⁴⁶ וכן ראיתי במינוי אשר מינו באי כוח הממלכות לאנגליה על ארץ ישראל, ושם בתנאים שהציעה אנגליה להם, שם כתוב בזה הלשון: 'אם יהיו איזה חילוקי דעות בין חברי חבר הלאומים בנוגע לפירושם, או לאופן הגשמתם של התנאים האלה אשר לא יוכלו לפותרם על ידי משא ומתן, יש למסור את חלוקי הדעות לבית דין צדק הבינלאומי התמידי, הנוצר על פי סעיף 14 בבריתו של חבר לאומים' (עיתון 'העולם' שנת עשרים, גיליון טו"ב, אות כה).⁴⁷

⁴⁴ ב, תזריע.

⁴⁵ שם.

⁴⁶ בדרוש ב, מקץ, מתאר הרב את הוויכוח ככלי לפתירת מחלוקות: "ועל פי הרוב מתוך הוויכוח והביורר יתברר האמת והצדק, משפט ומישרים כל מעגל טוב". בשיח הישראלי כיום המילה ויכוח נאמרת בעיקר בהקשרים שליליים, אך הרב ראה בדרך זו כמובילה לפתרון ותיקון. באותו הדרוש הוא כותב: "ויביט רק אל עצם המאמר והדעה, ולא אל האומרה ומולידה". עניין זה מקביל לקביעתו של הרמב"ם: "שמע האמת ממי שאמרה" (הקדמה למסכת אבות, פתיחה).

⁴⁷ ב, קרח.

הקריאה כאן להכרעת מחלוקות היא בדרך הרוב. ניתן לומר שהרב מקבל כאן בשתי ידיים את העיקרון הדמוקרטי המודרני, ומחיל אותו על ההתנהלות הקהילתית היומיומית. מקור זה פותח לנו צוהר לעולמו של הרב, עולם שעסוק בעניינים בין לאומיים. הרב היה קורא בעיתונים, ואף ראה בכתוב בהם ערך ממשי.

הרב כלפון היה ציוני נלהב מאוד, וניתן לומר שהיה מהנלהבים ביותר. לשיטתו אין כל ספק שעם ישראל נמצא בימיו במצב אתחלתא דגאולה, ובין היתר הוא תיקן לחגוג את עצמאות המדינה שלושה ימים רצופים.⁴⁸ פן זה בהגותו זכה לתפוצה יחסית, והוא נודע בציבור ביחס לשאר הגותו.⁴⁹ הרב צידד בציונות דיפלומטית, תמך ללא סייג בציונות גם בהיותה תנועה חילונית ולא חשש מאמירה ברורה כנגד המתנגדים לה.⁵⁰ הדרוש לפרשת ניצבים הוא מכתביו הבולטים והמוכרים בנושא, שם הוא מתאר שלושה עשר "ניצוצי גאולה" המאירים בדורנו ובהם: פריחת הארץ, התפשטות העברית, התפתחות הטכנולוגיה, ייסוד "חבר הלאומים" והצהרת בלפור.⁵¹ כמו כן לאורך הספר מצויות כמה קריאות ועצות לתנועה הציונית, ונראה כמה מהן. בדרוש לפרשת נח על הפסוק "וַתִּשְׁחַת הָאָרֶץ לְפָנֵי הָאֱלֹהִים וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ חָמָס",⁵² עוסק הרב בצדק והיושר ביחס לחטא דור המבול. הוא וכותב משפט שחוזר ונשנה כמה פעמים בספר:

... שכל מקום שהצדק והיושר והאמת שולטים, היישוב המדיני הולך ועולה מעלה מעלה; וכל מקום שהחמס והעוול שולטים, היישוב המדיני יורד מטה מטה.⁵³

בעקבות גישתו זו הוא קורא קריאה ברורה לבוני הארץ:

ובימינו אלה אשר פקד ה' את נחלתו להשיב שבות עמו בית ישראל, להיות לנו בית לאומי בהסכמת אדירי הממשלות, אין ספק כי מראשית כול ראוי לכל המנהלים, בין שהם מאחינו בין שאינם מאחינו, לתת עין פקוחה מאוד להיות שם בארצנו שורר מאוד האמת והצדק, ולהרחיק ממנה לגמרי כל רודף חמס ועושה עוולה, עד כי היותר קטן והיותר חלש שבאנשים יהיה בטוח, לא יירא ולא יפחד לא ביום ולא בלילה, לא מגנבים ולא מגזלנים ולא מבעלי תרמית

⁴⁸ ישנם בתי כנסת בארץ ישראל המשמרים תקנה זו ולא אומרים תחנון בין התאריכים ד'–ו' באייר. פסיקותיו ההלכתיות של הרב כלפון 'יובאו' גם לארץ ישראל. "רבי כלפון הוא השולחן ערוך שלנו", הוא משפט השגור על לשונם של יוצאי ג'רבה.

⁴⁹ להרחבה עיינו: ר' מאמו, תהילה למשה: פרקים במשנתו הציונית של הרב כלפון משה הכהן, ירושלים תשס"ט; צ' זוהר, 'אשרור דתי של הציונות כתנועה לאומית חילונית': פרק במשנתו של הרב כלפון משה הכהן, ישראל, 2 (תשס"ג), עמ' 107–125. המאמר של זוהר הוא עיון מדויק בדרוש ב, משפטים, שכותרתו היא 'הרגש הלאומי'. בקרב החרדים מיוצאי ג'רבה קיימת העלמה של הפן הציוני בהגותו וכן העמדתו בתירוצים שונים ומשונים, ובקרב הציונות הדתית מודגש בעיקר הפן הציוני לעומת האוניברסלי.

⁵⁰ נרחיב על כך בפרק 'על האחדות'.

⁵¹ א, ניצבים.

⁵² בראשית ו, יא.

⁵³ א, נח. מקום נוסף שעיקרון זה חוזר הוא א, שמות: "ובצדק וביושר מתכונן כל העולם כולו, כי עין רואה ואוזן שומעת כל מקום שהעושק והחמס רבים היישוב המדיני הולך לאחור ולא לפנים, וכל מקום שהצדק והיושר רבים היישוב המדיני הולך לפנים ולא לאחור. וכפי רוב היושר והצדק כן צועד היישוב המדיני קדימה במהרה ובמרובה, וכפי רוב העושק והחמס כן היישוב המדיני הולך לאחור ברגלים ממהרות... ומעשה סדום יוכיח".

ועורמה, כי על כולם תיפול אימתה ופחד לשוב מדרכם, ולרדוף בכל עז ותעצומה האמת הצדק והישר.⁵⁴

אפילו האיש היותר קטן והיותר חלש צריך להרגיש תחושת ביטחון מלאה במדינה המתכוננת. ניתן למצוא בקריאה זו קווים מקבילים להגותו של ד"ר בנימין זאב הרצל, חוזה המדינה, על דמותה של המדינה. מספר פעמים בכתביו מזכיר הרב את הרצל, ואף את ספרו 'מדינת היהודים' בהערכה ובחיבה.⁵⁵ הרב אף נתן מעין פרשנות תורנית למשפטו המפורסם 'אם תרצו אין זו אגדה':

אי נמי יש לפרש על פי מה שידוע, דהרצל מייסד הציונות ומוליד הרעיון הזה ומחוללו. בראשית לא היו בית ישראל נשמעים אליו כלל, והיו אומרים לו אין זה אלא דברי אגדה ואין למדין הלכה מפי אגדה וכיוצא, והייתה תשובתו להם: אם אתם רוצים אין אלו דברי אגדה, והמכוון בזה כי הכול תלוי ברצון. כאשר ישראל רוצים בזה ומשתוקקים אזי הם משתדלים, ומן השמיים מסייעים ויעלה בידם...⁵⁶

הרב עודד בכל תוקף עליית יהודים, והוא ניסח כמה הצעות שאמורות להגביר אותה. אחת מההצעות היא מעין חידוש העלייה לרגל:

ומה מאוד נחוץ להיות חברה נקראת בשם 'קיבוץ גלויות', אשר תקנה לה איזה אוניות קיטור, אשר יעברון על כל המקומות אשר נמצאים שם אחינו בית ישראל שלוש פעמים בשנה, והאיש אשר רצונו לעלות לרגל, יעלה באונייה ההיא. ושם יוכנו כל המכשירים מכשירי אוכל ומשתה וכל הנלווה באופן היותר מוכשר על פי הדין ועל פי חוקי הבריאות, וגם ההוצאות של הנסיעה יהיו רק במחיר קל. ובזה אין ספק כי ירבה המקנה והקניין בארצנו תיבנה ותכונן במהרה בימינו כמעט כל השנה...⁵⁷

כחלק אינטגרלי מהגותו מציע הרב הצעות ייעול לתנועה הציונית שהוא רואה בה פתח גדול לתקומה. שוב אנו רואים פה שילוב טבעי של ערכים תורניים ומעשיות, הפעם בדמות רווחים תיירותיים לארץ ישראל המתפתחת. מעניין לציין, שהרב מצרף בתחילת דרכי משה מסמך המתאר את סוגי האנשים שאישר המנדט הבריטי את עלייתם לארץ. הרב מקווה שהתיאור שם יעודד את העלייה, וכן יעזור לבני קהילתו במניעת תקלות כאלה ואחרות. בספר של אביו שהביא לדפוס⁵⁸,

⁵⁴ א, נח.

⁵⁵ מטה משה, דרוש יב. הרב כותב שם, כי יש האומרים שהרצל נפטר עקב צערו על חוסר הצלחתו המדינית (הרצל נפטר בהיותו בן 44).

⁵⁶ מטה משה, דרוש ז.

⁵⁷ ב, משפטים.

⁵⁸ הרב עסק בהבאה לדפוס של ספרים מחכמי ג'רבה ובכללם אביו, רבי שלום הכהן. הוא השתדל רבות בכך, ואף הקים את חברת 'ברית ותורה' להדפסת כתבי יד עתיקים. הרב הדפיס כחמישים ספרים, ביניהם של החכמים רבי יוסף ברבי, רבי משה שתרנגו, רבי יעקב הכהן גדישא וכהנה וכהנה, כאשר הקדימה היא על בסיס צורכי הציבור. הרב כלפון כתב הקדמה לספר 'ילדי יוסף' של רבו, רבי יוסף ברבי, ובראשה כתוב 'הקדמת הצעיר המנחל'. וכן העיר שם הרב אשר חדאד: "הוא... רבנו כלפון משה הכהן זיע"א, שכנראה באותה תקופה היה עובד מנהל בית הדפוס וכידוע".

העתיק הרב מכתב המצטט מחוקי העלייה לארץ ישראל. לאחר שגילה כי מכתב זה הוא קיצור בלבד, העתיק את המסמך המקורי והציגו בראש ספרו שלו.⁵⁹ עובדה זו מלמדת אותנו שהרב לא היסס לצרף את מה שראה לנכון כמועיל לציבור, ואפילו כתבה עניינית על חוקי העלייה. משתקפת כאן עמדתו של הרב, על תפקידם של הרב ושל ההנהגה להיטיב עם הציבור בכל דרך שהיא. ישנו פרט נוסף המורה על ראייתו זו. לעיתים נמצאים בספר דרושים שלמים או שחלקים מהם, הם ציטוטים מילה במילה מלשונו הטהורה של הרמב"ם, שהעריצו הרב מאוד.⁶⁰ עובדה זו היא לנו כאלף עדים על הענווה הגדולה של הרב, שאין עניינו פרסום תורתו אלא טובתו של הציבור. בדרוש על הפסוק "אַתָּה תְּהִיָּה עַל בֵּיתִי וְעַל פֶּיךָ יִשָּׁק כָּל עַמִּי",⁶¹ מודגש מאוד תפקידה של ההנהגה לדאוג לציבור:

ראוי לכל רב ומורה ומנהל הציבור, להיות עיניו פקוחות תמיד להטיב מצב הציבור כבניו ממש, ובצרתם יצר לו, ויפקח עיניו על ענייניהם בכל יכולתו האפשרית... כי האוחז במידה זו, הינה הוא כאב ליתום. ואם אבותינו הקדושים, אברהם יצחק ויעקב, הלכו למנוחות שאננות, הינה הוא כבא כוחם ממש...⁶²

מעלתם של העוסקים בצורכי הציבור באמונה גדולה לאין ערוך בעיני הרב. הוא משווה אותם לאב ליתום, ומעניק להם ממד של הבאים מכוח אבות האומה. מכל האמור אפשר ללמוד על הזכויות העצומות של אלה העוסקים בצורכי כלל העולם בעיניו. הרב בנה חזון עולמי מפורט ומדויק,⁶³ ובנוסף בספר הוא מציע הצעות ליישומן. בדרוש לפרשת לך לך, על הפסוק "וַיֹּאמֶר אֲבָרָם אֶל לוֹט אֵל נָא תְּהִי קְרִיבָה בֵּינִי וּבֵינֶךָ וּבֵין רְעִי וּבֵין רְעִיךָ פִּי אֲנָשִׁים אֲחִים אֲנַחְנוּ"⁶⁴ הרב מדבר במעלת השלום על רקע מלחמת העולם הראשונה, שלפיו פרצה בעקבות חוסר הסכמה בין האומות. בדרוש זה הוא מציע הצעה לחבר הלאומים הטרי:

הדבר מתחבר למה שכתבנו לעיל על אי-הסכמתו לקבל משרת רבנות כדי שלא ליהנות מן הציבור. על תרומה שנתקבלה להדפסת הספר 'ילדי יוסף' הוא כותב ברגש רב: "אהובי, תדע כי כאשר קראתי מכתבו עיני התמלאו בדמעות על הפלא הגדול אשר אני רואה בזה" (מובא בתחילת הספר תחת הכותרת 'שבחי הרב המחבר'). הרב הקדים להשתדל בהדפסת ספריהם של אחרים לפני ספריו, ויעידו על כך ספריו המועטים שנדפסו בחייו. ראוי לציין לזיכרון את רבי אשר חדאד הי"ו מנתיבות, שעמל שנים ארוכות על כתביו של הרב כלפון בכירור כתיב היד ובהוצאתם לאור.⁵⁹ מופיע בכלל המהדורות של חלק א חוץ ממהדורת רבי אשר.

⁶⁰ עיינו לדוגמה א; דברים, עקב. ב; בהעלותך. הרב העריך את הרמב"ם, והדבר מתבטא בתדירות גבוהה בכתביו. בין ספריו הוא הוציא לאור קונטרסים קצרים בנושאים החשובים בעיניו, כגון יד בתשובה, מוסר והלכה בענייני יסוד כגון תשובה, תוכחה ותלמוד תורה; אגודת אוזב, ענייני מידות; תורה ומדע, על ספר המדע; צדקה ומשפט, על הצדקה; ועוד נוספים בנושאים שונים. עיקרם של קונטרסים אלו הוא סיכום הלכתי של דברי הרמב"ם במשנה תורה, וקצת מדברי השולחן ערוך והרמ"א לצד דברי הגות ומוסר. לפי דבריו בהקדמות לקונטרסים אלה, עבודתו נעשתה במטרה להנגיש לקהילתו את דברי הרמב"ם שנמצאו בספרים שאין לכל אחד, וגם אלה שיש להם הם ככדים וישנים. על יחסו לרמב"ם ניתן ללמוד מהקדמתו לאגודת אוזב, שם הוא כותב מדוע בחר בשם זה: "...ומזה חִיברתי קונטרס וקראתי בשם אגודת אוזב כי אנוכי הצעיר דומה לאוזב נגד הארז הגדול אשר בלבנון, רבנו הרמב"ם ז"ל". היה בדעתו של הרב להדפיס מהדורת כ"ס של משנה תורה עם ביאורים ומקורות ואף התחיל במלאכתו, אך לא אסתייעא מילתא. תחילת עבודתו הודפסה בקונטרס 'ירי משה', השם שנתן הרב לעבודתו זו שלא הסתיימה.

⁶¹ בראשית מא, מ.

⁶² ב, מקץ.

⁶³ להרחבה ראו לעיל, הערה 20.

⁶⁴ בראשית יג, ח.

ומה טוב ומה נעים אם יישאו ויתנו בדבר זה לשחרר את כל בני האדם מלשלם שום מס גולגלתי או מס מלאכותי(י). והמיסים יהיו רק על הסחורות שמביאים מעיר לעיר, וגם זה דווקא בדברים שאינם של פרנסה ומלבוש, אך עסקי הפרנסה והמלבוש יהיו משוחררים מכל מין מס כשחרור האדם עצמו.⁶⁵

דאגתו של הרב מתרחבת אל כלל בני האנוש, וגם כאן נוגעת גם לפרטי ענייניהם עד רמת המס המוטל עליהם. הרב מציע להחיל את המס על סוחרים רק בעת שהם מעבירים סחורות ממקום למקום ואת שאר האזרחים לשחרר מן המס. שוב מתבטאים כאן הרעיון הדמוקרטי, וביתר עוז רעיון החירות. אפשר לחשוב שדאגה זו מגיעה רק בעקבות המצב הכלכלי ובוזה מסתכמת, אך בהמשך הרב מבאר כי עיקר מטרת הצעתו היא דאגה מסוג אחר:

כי בזה ירבה השלום והביטחון בעולם כולו, "ומלאה הארץ דעה כמים לים מכסים" (ע"פ ישעיה יא, ט), ולא יהיו רוב בני האדם במצב עגום ואיום, ולילה ויום הם חושבים איך ובמה לפרנס את עצמם ואת בני ביתם, ופחדו לילה ויומם מהיוקר, ואינם בטוחים כמעט בפרנסת מחר, פן ואולי לא תשיג ידם די מחסורם. אך באופן זה על פי הרוב הדברים היותר נחוצים לחיים יהיו בטוחים, ותתיישב דעת רוב בני האדם הסובלים מחרפת הרעב והמצוק, ונסו יגון ואנחה, ותרבה הבינה והדעת. "וְיִהְיֶה ה' לְמִלְךָ עַל כָּל הָאָרֶץ בְּיוֹם הַהוּא יִהְיֶה ה' אֶחָד וְשֵׁמוֹ אֶחָד" (זכריה יד, ט).⁶⁶

הצעה זו נובעת ממצוקה אמיתית שהרב מזהה, מצוקת הנפש הדואגת על עצמה ועל משפחתה. יישוב הדעת הוא דבר חשוב מאוד, ובלעדיו האדם במצב עגום ואיום, ביגון ואנחה.⁶⁷ הוא משתמש בכתוב בישעיה על הכרת העולם במלכות ה' ומסמך אותו לביטחון ולשלום, והוא מסיים בפסוק מזכריה העוסק באחדות ה'. מצב של יישוב הדעת כללי ועולמי מתחבר אצל הרב אל מושגים של גאולה והכרה בה' ובייחודו.

הדאגה לכל אדם באשר הוא זוהי מנת חלקו של הרב כלפון בכל דרכיו, ואליה שאף. שאיפתו באה לידי ביטוי באחריות הרבה שהוא חש, ובהצעות מעשיות לאדם, לקהילה ואף לחבר הלאומים.

5.ג. על האחדות

בהקדמה הרב כותב כי לפתרון הבעיות נחוצות 'התאחדות התאגדות והתקשרות של זה בזה ואיש את אחיו לתקן כפי היכולת האפשרית'. בדרושו הרב מתבטא כמה וכמה פעמים בעניין זה ומרחיב בו. בתחילה נסקור ציטוטים על היחס של הרב אל יהודים שאינם שומרים תורה ומצוות, ובהמשך נרחיב על הציונות כמודל של אחדות לאומית וכן על האחדות בראייה בין־לאומית.

⁶⁵ א, לך לך.

⁶⁶ שם. גם כאן אפשר לראות את ניקתו של הרב מהרמב"ם, תוך שהוא משתמש בפסוק מישעיהו שבו הרמב"ם חותם את ספרו משנה תורה.

⁶⁷ תפיסה זו ניכרת בכתביו. דרוש א, ויגש, עוסק כולו בהתרחקות מדאגה ועצב והתעלות אל השמחה.

ג.5.א. יחסו ליהודים שאינם שומרים תורה ומצוות

הרב מעמיד כמה גישות למצב של יהודים שאינם שומרי הלכה. את הדרוש על עניין העריות, שהרב מפליג בו בתיאוריו על חומרת העוון ועל דרכי ההתרחקות ממנו, הוא מסיים בלימוד זכות על ישראל:

ובלי ספק ישראל קדושים הם וגדורים מאוד בעריות, רק חסרון ידיעת חומר האיסור היא הגורמת, ועל ידי ההשתדלות והתוכחת יתוקן הדבר. ולכן כל שיטתו באפשרות לתקן יש לתקן, כי כל זה בכלל המזכה את הרבים...⁶⁸

ברור לרב שכאשר ישראל ידעו את חומרת האיסור הם יתרחקו ממנו, רק חוסר הידיעה הוא הגורם ולכן עלינו להשתדל, להתחזק ולתקן את הדרוש תיקון. כאן הפתרון הוא החינוך וההודעה ברבים, והוא מתחבר לעצות שהצגנו לעיל, שמובילות לאחריות ולמעשה בפועל. הרב מתייחס גם ליהודים שלא טועים בחטא נקודתי אלא שדרכם הכוללת דומה לדרכי הגויים, וקובע בבירור שהם נידונים כדין תינוק הנשבה בין הגויים:

... בעוונותינו בזמננו זה יש מבני עמנו שחונכו על ברכי זרים, ועזבו את התורה והיראה, והם עושים כמה דברים כשאר האומות. ועם כל זה יש עליהם שם ישראל, ועורקי דם היהדות נובעים בהם בכל עת. ורק מצד היותם מחונכים על ברכי זרים, הרי הם כתינוק הנשבה בין הגויים, שאינו מכיר מה היא התורה ומה דורשת ממנו.⁶⁹

כשמעיינים בפסקה זו מתגלה פער. מצד אחד נראה מתחילת הפסקה שאנשים אלו 'עזבו את התורה ואת היראה' מבחירה, וכמו כן הם עושים 'כמה דברים כשאר האומות', אך לא בכל מעשיהם. אולם מלשונו בסוף הפסקה נראה שאנשים אלה ממש אינם מכירים את היהדות, 'שאינו מכיר מה היא התורה'. נראה שהרב מערפל את המושגים בכוונה תחילה, שהרי בין אם עזבו את הדרך או דווקא גדלו 'כתינוק הנשבה' – בשני המקרים הם עדיין יהודים, 'ועורקי דם היהדות נובעים מהם בכל עת'. על רקע המשך הדרוש העוסק בהקשר הציוני, ניתן להבין כי באמירה זו הוא מכוון אל החלוצים.⁷⁰

בדרוש לפרשת כיתשא על השבת, הרב אומר ששמירת השבת היא אות בנינו לבין ה', ובשמירתה נהגנו לפחות אלפיים שנה. לאחר אמירה זו נדרש הרב לשאלה בעניינם של אלו אשר הפסיקו לשומרה:

⁶⁸ א, בלק.

⁶⁹ ב, בלק.

⁷⁰ בדרוש א, בראשית, הרב אומר שמפני חטאינו גלינו מארצנו, וכעת ישנה התעוררות בעניין הארץ: "ורק בימינו אלה החלו איזה מאחינו ומהאומות, אשר אהבת האמת גוברת מאוד עליהם, עד כי ישליכו נפשם מנגד, ובמסירת נפש גמורה הם נושאים בעול זה לשאת ולתת במכתבים, בספרים ובעיתונים עם המתנגדים כי האמת אהובה מן הכול". התיאור של מסירות הנפש מעניק לאנשים אלה לגיטימיות וגושפנקה בעיקר מבחינה דתית. במקום אחר מזכיר הרב בפירושו את המושג 'חלוצים', דרך שניים וחצי השבטים שמשו להם מזכיר שהם חלק מהעם וצריכים לשמש חלוצים, קורא הרב לחלוצי דורנו ולעם בגולה לזכור שרק באחדות נזכה בארץ ישראל (יד משה, מטות, כו).

... ומה שעין רואה ואוזן שומעת, כי באיזה מקומות יש מאחינו בית ישראל מחללי שבת, אין ספק כי לא במרד ולא במעל, רק מחסרון ידיעה והרגשה ומחסור החינוך והתרבות הישראלית, והנם כתינוקות אשר נתחנכו בין הגויים. ואחרי שהורגלו בזה בעוונות הרבים, גם כי יעירו ויעוררו אוזנם אחר כך כבר נעשה להם כהיתר, והיצר הרע מראה להם פנים להיות חס ושלוש מחללי שבתות. מי מחסרון וקטנות הידיעה לגמרי, שלא ירגיש שזה מלאכה וזה חילול שבת, וכהנה וכהנה מהטעאות (- הטעיות) היצר בעוונותינו הרבים.⁷¹

בקטע זה ישנה הוספה על האמור לעיל. לעיל ראינו כי לאחר שנודיע לאנשים על דבר האיסור, הם יתקנו את דרכם; וכאן נראה שגם לאחר שנעוררם, הרגילות שבדבר כבר מרחיקה אותם ומעשים אלו נעשים להם כהיתר. יצרם הרע מתחזק עליהם, והם כלל לא מרגישים שמעשיהם גובלים בחילול שבת. המשך מילותיו מפעים:

אולם רובם ככולם הם בעצמם יצר להם מאוד על זה. ומהם אשר במסתרים תבכה נפשם על גורלם הרע ועל חילול קודש ומקדש. ובטוחים אנחנו באחינו בית ישראל, שהם כולם זרע קודש ושלשלת היחס והמעלה, כי יבוא יום ושובו בנים והחזיקו איש ביד רעהו, לקיים את דברי התורה ככל המצווה הכתובה והמסורה, ושב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם.⁷²

האמונה של הרב בכל יהודי ויהודי מרקיעה שחקים. הרב לא חשב לרגע לחתוך מ'עוגת' עם ישראל ציבור כלשהו, וכל הזמן הוא בוטח באחינו בית ישראל. מודגש כאן שלמרות העבירות שהם עוברים, בסתר ליבם הם מצרים על גורלם ועל חילול הקודש.⁷³ השימוש בדימוי של בכי הנפש במסתרים⁷⁴ בקשר לאנשים שאינם שומרים תורה ומצוות כראוי מוכר לנו משו"ת של הרב עובדיה יוסף, שהוא דן בו בכשרותו של י"ן שנגע בו מחלל שבת בפרהסייה. נתמקד רק בפסקה שהוא מתאר את היכרותו האישית עם תופעה, הדומה לתיאורו של הרב כלפון:

וידעתי בבירור בהיותי במצרים, כי הרבה מן האנשים הללו (- שעובדים ביום שבת לצורך פרנסתם), בצאתם מן העבודה נזהרים שלא לחלל שבת, וכך אינם מעשנים בשבת וכיוצא בזה. וחלק מהם מתפללים בשבת כמניין ראשון כדי להספיק להגיע למקום עבודתם בזמן, ובמסתרים תבכה נפשם על מה שהם

⁷¹ א, כי תשא.

⁷² שם. הפסקה מדגישה את עניין המסורת: "זרע קודש ושלשלת היחס והמעלה", "המצווה הכתובה והמסורה" וכן "ושב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם". עיינו: תורה וחיים, א; גאולה ז – שם מרחיב הרב את הדיבור על הפסוק "וְהָשִׁיב לֵב אֲבוֹתָ עַל בְּנֵים וְלֵב בְּנֵים עַל אֲבוֹתָם" (מלאכי ג, כד) בקשר לגאולה וכותב כי הקשר הבינדורי הוא מסימני הגאולה: "וכאשר יערה עלינו השי"ת רוח ממרומים... אזי יתקן דבר זה ויהיו הבן והאב בהשוואה אחת".

⁷³ התופעה מוכרת לנו בשיח הישראלי בדמות הציבור המסורתי, שאולי לא מקפיד על קלה ככתמורה אך מחובר מאוד למסורת, וממנה נגזר כינויו.

⁷⁴ מקורו בירמיה יג, יז: "וְאֵם לֹא תִשְׁמְעוּהָ, בְּמִסְתָּרִים תִּבְכֶּה נַפְשִׁי...".

מוכרחים לחלל השבת לצורך פרנסה. ובאנשים הללו נלע"ד (- נראה לעניות דעתי) ברור שאפשר להקל במגעם ביין.⁷⁵

ההקבלה בין פסקאות אלה ברורה כשמש.⁷⁶ הרב עובדיה יוסף למעשה פוסק להלכה לאור דרושו של הרב כלפון ומתיר את מגעם של אנשים אלה ביין.

ג.5.ב. ציונות כאחדות

ציוויו של הקב"ה לאברהם "לך לך מארץך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך"⁷⁷ משמשת לרב השראה לקביעה כלפי מצב העם היהודי בגולה:

האדם בטבעו נמשך להיות דירתו בארץ המיוחסת לו. למשל אזרח תוניסי בתוניס, ואזרח צרפתי בצרפת, והאלג'ירי באלג'יר, וכיוצא. וכן נמשך להיות דירתו במקום שנולד שם, הגם שאינה ארץ המיוחסת לו. וכן נמשך להיות דירתו בבית אביו הגם שאינה ארצו ולא מולדתו. וכל שכן אם יהיו שלשתם בבת אחת, ארצו ומולדתו ובית אביו, דבוודאי הוא נמשך אחר זה. וכל שכן שאין דרך האדם ללכת ממקום שאינו יודעו ומכירו, ועוזב ארצו ומולדתו ובית אביו.⁷⁸

לכל אדם יש בסיסי זהות כאלה ואחרים, וחלק מהם הם מדינתו, מקום הולדתו ובית אביו. כאשר שלושם משתלבים יחד, ברור שהאדם ירצה להישאר ולבנות את חייו שם. על אף מציאות בסיסית זו, קורא הקב"ה לאברהם: לך לך! עוזב את כל אלה. וכך קורא הרב בהמשך דבריו:

וכן ראוי לנו ללמוד ממידותיו, שלא יהיה עומד נגדנו לא ארצנו ולא מולדתנו ולא בית אבינו, וללכת רק אל הארץ הלזו אשר בחר ה' לאברהם ולזרעו אחריו, ובוזה יהיה ה' עמנו ויברכנו. ועם כי יקשה לאדם לעשות זאת מכמה וכמה מעצורים, סוף סוף ישיג מטרתו ויערב ויבשם לו.⁷⁹

⁷⁵ הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, א, יורה דעה, סימן יא.

⁷⁶ אינו רחוק ממני כי מקור השימוש של הרב עובדיה בביטוי זה לקוח מהדרוש של הרב כלפון. בספר 'עמוד ההוראה' על הרב כלפון מובאת עדות מבאי ביתו של הרב עובדיה יוסף שהיה לומד בשבת בדרכי משה תקופה ארוכה (לעיל הערה 8). הרב כלפון והרב עובדיה לא הכירו אישית, אך הרב עובדיה העריך אותו מאוד בעיקר על רקע מהפכתו בלימוד ההלכה בג'רבה. הרב מאיר מאזוז מעיד, כי הרב עובדיה היה בקיא בחלק ג של ברית כהונה, שהיה חדש בזמן פגישתם (מגדולי ישראל ב, עמוד רעג). בדברי החיזוק שכותב הרב עובדיה בפתיחה לשו"ת 'שואל ונשאל' חלק ה לרב אשר חדאד, אשר עסק בהדפסת ספריהם של חכמי תוניס וג'רבה ובראשם הרב כלפון, הוא מתאר את הרב כלפון במילים הבאות: "מה נכבד היום בהיגלות נגלות אור יקרות, אמרות טהורות, זכות וברות... מאשר השאיר אחריו ברכה המאור הגדול, מבצר עוז ומגדול, חסידא קדישא ופרישה, אבן הראשה, בוצינא דנהורא, אספקלריא המאירה, המנורה הטהורה, הנור והעטרה, סבא דמשפטים, מקים עולה של תורת ההלכה בתוניסיה... והוא שפט את ישראל והרביץ תורה בתלמידים עשרות שנים... ותורתו מכרות עליו בספרו... ובשאר החיבורים...". וכן בחלק ח כתב: "ומסיק שמעתתא אליבא דהלכתא, בעיין ישר ומעמיק ובבקיאות רבה, ולמפורסמות אין צריך ראייה".

⁷⁷ בראשית יב, א.

⁷⁸ ב, לך לך.

⁷⁹ שם. מעניין להשוות את אמירתו זו לאמירה כלפי המסורת, עיינו לעיל, הערה 72.

הרב קורא כאן ללכת בעקבות אברהם אבינו⁸⁰ ולעזוב את המקום שבדיעבד הפך לנוף הטבעי של רבים, מדינות הגולה. בהמשך הוא מצטט מקורות מהתורה ומן התלמוד בשבחה של ארץ ישראל. הוא מתאר מצבים שהוא ממליץ לעלות לארץ, וכך הוא מייצע לאנשים החווים אנטישמיות או נחשפים אליה בסביבתם:

ובפרט אם הוא מרגיש שיש איזה מאנשי מקומו מתנגדים לכללות ישראל או לאיזה מהם מתוך שנאה או מתוך קנאה... בהיות לאל יד הקמים להצר לו כפליים וכלפי כפליים בהיות לאל ידם לעשות. ובפרט אותן המדינות הזרות אשר לא ידעו ולא הכירו מהחופש והחרות האנושית, ורחוקים הם מהצדק והיורש, האחוה והאנושיות, כי הדר שם אינו אלא מסכן בעצמו... כי אין לדבר סוף, ועלילות השווא והמְדוּחַחִים אין להם סוף. ולא יעלה על דעת האדם מהרשתות אשר רוצים לפרוש לו, ונמצא כל ימי חייו במצור ובמצוק. ובאופן כזה אשר המצטער ישתדל ללכת אל ארצנו תובב"א מרוויח כי הוא ניצול מכל זה...⁸¹

הרב כתב כאן על מדינות הנשמעות כמדינות עולם שלישי, וראוי להתעכב ולהבין לאיזה מדינות הוא התכוון בדיוק, וכיצד הוא תפס את ג'רבה ותוניס בהקשר זה. בלי קשר לתיאוריו, אנו יודעים מה קרה לאחר מכן בשואה הנוראה ליהודים שנשארו בארצות הגולה. הדאגה הגדולה שלו הובילה אותו לתיאורים אלה, שלצערנו הרב התגשמו.⁸²

בדרוש אחר הוא נדרש לשאלה על אודות היחס לרגש הלאומי המתעורר אצל רבים מאחינו בית ישראל אשר אינם שומרים תורה ומצוות, ונותן כמה סיבות המצדדות בהם. ובלשונו:

הרגש הלאומי. רבים מאחינו בית ישראל אף כי לא גדלו על ברכי היהדות התורה והמצווה, וכתיונוק הנשבה בין הגויים הם נידונים, על כל פנים התעורר בליבם רגש לאומי לאהבת קיום האומה הישראלית... והינה לפנים ראיתי כי יש מיימינים ויש משמאלים בעניין זה... ואנכי הצעיר אומר כי אין להרחיק דעת המשתדלים בטובה מכמה טעמים.⁸³

בהמשך הרב מתייחס להבדל בין התקופות ההיסטוריות, ואומר שכל מי שיש בו מעט מוח ונשאר בלחלוחית יהדות יאמין שמאת ה' הייתה זאת:

ובלתי תפונה כי כל מי שיש לו מעט מוח בקודקודו ונשאר בו לחלוחית של יהדות, יאמין אמונה אומן, כי ההבדל הגדול והנפלא הזה אשר זאת לפנים מי כזאת יזכיר אחת מאלה מאחינו (- לעלות לארץ ישראל) לפני איזה מתנגדים,

⁸⁰ ראוי לציין שהרב ראה באברהם אבינו דמות מופת, ודמותו חוזרת בספר כמה וכמה פעמים בהערצה רבה ובקריאה ללימוד ממעשיו ודרכיו. הדמויות של אברהם אבינו ומשה רבנו הן אלו שהרב העריך ביותר.

⁸¹ שם.

⁸² אבסורדי לציין, כי הגם שהרב האמין בצורה בלתי מסויגת בערכים המזוהים עם האירופאיות והמודרנה, דווקא מהמעוז הגדול של המוסר והמודרנה נפתחה הרעה הגדולה ביותר.

⁸³ ב, משפטים. ועיינו לעיל, הערה 49.

כמעט מעלילים עליו להוציא דינו ומשפטו כמורד במלכות. ועתה הממלכות היותר אדירות ונאורות, הם עצמם מסכימים וכותבים זאת גלויי לכל העמים. ובלי ספק כי אין זה לפי האמת לא טבעיי ולא נימוסיי וחוקיי, רק כי ה' ברחמיו העיר את רוחם כי לב מלך ביד ה'.⁸⁴

הרב התייחס גם לפרעות שביהודי אירופה דרך התוכחות שבפרשת כי-תבוא :

וכמו שבאו כל דברי התוכחות... כן עתידים אנחנו לראות בביאת גואלנו גואל צדק במהרה בימינו. וצריכים אנחנו לחזק את לבנו, לבל נתייאש כלל מתקוותנו העתידה. וגם אם אנו רואים איזה צרות מתחדשות בימינו, כמו המצב של אחינו ברוסיה ואשכנז, אל ירך לבבנו כלל... ובפרט כי עינינו הרואות הרבה ניצוצי גאולה מתנוצצים מאירים ומבריקים מיום ליום, מה שלא היה שום דוגמא לזה בדורות שעברו... ואם כן בימינו אלה, שיש על ארצנו ועל נחלת אבותינו קרוב למאתיים וחמישים אלף מאחינו בית ישראל (מה שהיה בעת המלחמה [- מלחמת העולם הראשונה] וקודם לה רק כשבעים אלף, ובימי הרמב"ן ז"ל לא היה שם מניין שלם), אין כל ספק ואין כל תפונה, כי הארץ תהיה לנו ולכל בית ישראל לנחלת עולמים.⁸⁵

ברור לרב שעל אף הצרות אנו במצב של אתחלתא דגאולה, ואנו עדים למחזות שלא חלמו עליהם בדורות הקודמים. לאחר קביעות אלה הוא קורא קריאה נרגשת להתאחד ולהתאגד, ולהשתדל בבניין הארץ. בנוסף הוא מורה להתרחק מכל צד של מחלוקת, בין עם אחינו ובין עם שאר העמים הסובבים, וקובע שהעזרה למפעל הציוני היא מצווה גדולה :

ובפרט שכל אחינו בית ישראל שברוב התבל עיניהם נשואות בימים האלה לציון קריית מועדנו. ואין לנו רק להתאחד ולהתאגד, ולהשתדל בבניין ויישוב הארץ בכל מה שיש בו מן האפשרות, ולהתרחק מכל צד ניגוד ומחלוקת, בין עם אחינו בין עם שאר השכנים, כי ההתמדה בדרך ישרה זו סופה להיות כלי ברכה לישראל. וכל שכן וקל וחומר שיש להתרחק לבלתי התנגד לאחינו גדולי ישראל המשתדלים ביישוב ארצנו והטבת מצבה, ואדרכא חובה ומצווה גדולה עלינו לעזור אותם בין בגופנו בין בממוננו. וכל מי שמתנגד להם במטרותיהם אינו אלא כמי שנוסע בספינה הוא וזולתו, וחשב להכות בפטיש בספינה לנקוב נקב במקום מושבו הוא, כי עושה זאת אינו אלא מן הפתיים. וכן הדבר הזה, כל המתקש ואינו עוזר ביישוב ארצנו והטבת מצבה, לא רק את נפשו הוא חובל, אלא הוא מונע טובה כללית שאין לה ערך ותמורה.⁸⁶

⁸⁴ א, כי תשא.

⁸⁵ א, כי תבוא.

⁸⁶ שם.

עם ישראל נמשל כאן לספינה – גם אם אחד חושב שלעצמו הוא עושה, צריך שידע שכלל העם נפגע בעקבות מעשיו. הציננות והמדינה, לפי תפיסת הרב, הן חלק מהדרך אל הגאולה השלמה, ולכן הוא מצפה מכל קצות העם שיתאחדו, ובעיקר מן הציבור שומר התורה והמצוות. בפרשת משפטים עוסק הרב בפסוק "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה עֲלֵה אֵלַי הִהָרָה וְהִיָּה שָׁם וְאָתְנָה לְךָ אֶת לַחַת הָאֶבֶן וְהַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה אֲשֶׁר פָּתַכְתִּי לְהוֹרְתָם"⁸⁷, ודרכו הוא מבאר את השתלשלותה של התורה. לקראת סוף הדרוש הוא מתייחס לפיצול בין האשכנזים לספרדים, ובתפילה זו הוא מסיים:

וה' ברחמיו יחיש גאולתנו ושבו בנים לגבולם, ולא יהיה עוד שום הפרש דעות בין אשכנזי לספרדי, ושם ישראל וישורון יהיה לכולנו. תורה אחת ומשפט אחד מסוף העולם ועד סופו. שכל הפרשי דעות וביאורים מחולקים המסתעפים בזה, אינם אלא פרי הגלות והשעבוד, וחסרון כוח הזיכרון השקידה והבינה הנכונה, כי הרבה גלות עושה, והרבה שעבוד עושה. וכל זה יתוקן בעזר משדי בימי הגאולה האמיתית, כהבטחת הכתוב: "כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תּוֹרָה וְדָבַר ה' מִירוּשָׁלַם" (ישעיה ב, ג), במהרה בימינו אמן.⁸⁸

התורה המלאה תתממש בארץ ישראל, ומירושלים עיר בירתנו תצא התורה. הגלות הארוכה גרמה למחלוקות ובימי הגאולה, שהרב מתפלל לבואם בקרוב, יהיה על כל ישראל שם אחד ותורה אחת מסוף העולם ועד סופו.

ג.5.ג. אחדות בין לאומית

האחדות היא גם עזר גדול בעניינים בינלאומיים. כפי שהצגנו לעיל, הרב עסק רבות בעניינים בינלאומיים, וכחלק מפועלו התריע נגד תקלות כאלה ואחרות שראה לנכון שיתוקנו. עיקרו של חלק זה יתבסס על דרוש לפרשת בראשית, שהרב עוסק בו בסיפור קין והבל:

מידת הקנאה להיות מתקנא לחברו היא מידה רעה מאוד לאדם עצמו, כי תמיד חייו אינם חיים ועצמותו מרקיבים, כמו שנאמר "וַיִּקַּב עֲצָמוֹת קַנְאָה" (משלי יד, ל). וכן היא רעה מאוד לכל סוגי האחווה והאנושיות כי מתוך הקנאה תהיה השנאה, ומתוך השנאה מתעורר מחלוקת ריב ומדנים, ומתוך הריב ומדנים נמשך מהלומות ושפיכות דמים... וכן רוב המריבות והמלחמות בין איש לרעהו ובין ממלכה לממלכה, על הרוב הסיבה לזה היא הקנאה. אך מי שעוזב מידה רעה זו, ושמח בחלקו... חייו תמיד חיים טובים, בין בנוגע לגופו בין בנוגע לאחיו ובני ביתו, ובין בנוגע לשאר תושבי העולם.⁸⁹

הקנאה היא שורשם של הרבה מן המחלוקות והמלחמות, ברגע שנסתפק בחלקנו חייו יהיו חיים טובים בכל המישורים. הלשון שהרב נוקט, 'לשאר תושבי העולם', מתקשרת להמשך הדרוש, שם הוא כותב על חבר הלאומים:

⁸⁷ שמות כד, יב.

⁸⁸ א, משפטים. ועיינו עוד א, וארא.

⁸⁹ ב, בראשית.

ולמאוד ישכילו אדירי הממלכות, אם יעמידו סוכנים מכל הממשלות להתייעץ יחד איך לבטל השפיכות דמים מן העולם... עד כי יתבטל השפיכות דמים מן העולם... ומבין כולם יצא לאורה אור חדש להיות יד חבר לאומים על העליונה, ולא יטו מדבריו ימין ושמאל וישבו כל העמים לבטח, ובכלל זה עמנו בית ישראל... ובלע המוות לנצח.⁹⁰

ההתאחדות וההתקשרות של נציגי כלל הממשלות יש בכוחה לבטל את שפיכות הדמים מן העולם, ואנו צריכים לחתור אליה בכל דרך. בהמשך הדרוש הרב מציע עצות לבעלי משרה מתאימה, ביניהן עיון בדרכי חיזוק חבר הלאומים, כתיבת ספר, וכן הקדשת זמן לחשיבה על רעיונות לטובת הכלל והפרט.

הרב היה עד לעזיבת מדינות שונות את חבר הלאומים והוא לא ראה זאת בעין יפה כלל וכלל. הוא שאף בכל דרך לחזק את ידיו של הארגון הצעיר, וכך הוא מתייחס לתופעת העזיבה את הארגון:

ויש מן הממשלות אשר היו בחבר הלאומים, ואחרי ימים נסוגו אחרנית ויישענו על כוחם וכלי זינם ורעיונותיהם המשחיתות. ומן הראוי היה להבין ולדעת על ידי חבר לאומים או בית המשפט היותר גבוה לברר האמת עם מי, ולא ירעו ולא ישחיתו איש את רעהו, ותחת תשומת הלב להכין כלי משחית להשחית עולם ומלואו, יהיה להם לשים לב לתקן את העולם בצדק ובמשפט ובישר. אומנם תקוותנו כה חזקה, כי הגרעין הקדוש הזה סופו לפרות ולרבות ולהיות מחסה ומסתור לכל באי עולם, וגם אלא אשר נסוגו אחר ישובו אל מקומם הראשון להגדיל ולהאדיר נר האמת והצדק, והייתה לה' המלוכה.⁹¹

בנוגע להצעתו לחשוב מחשבות בעד תיקון העולם, הוא מעמיד מדינות הפורשות מחבר הלאומים כהופכיות לדרך זו – כמדינות הנשענות על כלי נשקם ורעיונותיהם המשחיתים. הרב מציע כבדרך אגב את הקמתו של בית משפט גבוה שיברר האמת ויעמיד לדין מדינות אלה. תפילתו היא להתחזקותו של חבר הלאומים ולהפיכתו לגורם משמעותי ובעל אמירה בדרך שלנו, בני האדם על פני הארץ, אל קץ המלחמות. הרב מכנה את הארגון הצעיר בשם 'הגרעין הקדוש', דבר המלמד על ראייתו כמגשים את חזון התורה והנביאים ומקדם את האמונה בה' – 'יְעֲלֶה מוֹשְׁעֵים בְּהָרַיִם לְשֹׁפֵט אֶת הָרַע וְהַיִּתָּה לְה' הַמְּלוֹכָה'.⁹²

ג.6. סיכום מכל האמור

סקירה זו מעלה בפנינו חידושים בכמה וכמה מישורים, אך האור העיקרי שנעסוק בו כאן הוא דמותו של רב קהילה ודמותה של דרשה ודרוש.

כפי שפתחנו, הרב טוען בהקדמתו לספר כי המפתח להבנת חשיבות התורה עובר דרך הכאב,

⁹⁰ שם. דרוש מקביל בנושאים אלה הוא ב, וישב, שם כותב הרב: "ומה שש ליכי ויגל... בראותי כל אדירי התבל הממלכות הנאורות משתדלים בכל עוז ותעצומה בחבר הלאומים ובביאורו ופירושו ושאר תוכניותיו".

⁹¹ ב, בראשית. בדרוש ב, וישב, הוא גם ממשיל את תחילת הארגון לגרעין זרע, שבעתיד בעז"ה "ישריש שורשיו בארץ, וגדל ועשה פרי, ומלאה הארץ תנובתו".

⁹² עובדיה א, כא.

מן הכאב אל לקיחת האחריות והמעשיות ומשם אל האחדות. דרך ההגשמה שנבחרה בידי הרב כלפון למערכת שתוארה היא הדרשה והדרוש. מעל דפים אלה ניסיתי לנתח את ספר הדרושים של הרב ולהראות שהוא עובד בשיטתיות בדרושיו על פי מערכת זו.

המישור הראשון שניגע בו, הוא דמותו של רב הקהילה בתקופה של טרום המדינה. אנו מתוודעים לרב המעורה מאוד בחיי קהילתו ובחיי כלל העולם כולו. נקודה בולטת שמודגשת היא הציונות והאחוה הפנים-יהודית בדמות אחדות העם. דמות הרב כלפון פורחת ועולה כדמות שדואגת בראש ובראשונה לקהילתו, ומעבר לקהילה הפרטית והמצומצמת מתרחבת דאגתו אל כלל היהודים. הנושא שמייחד את הרב כלפון מרבנים אחרים, הוא המעבר מהלאומי אל הבינלאומי. ארץ ישראל מקבלת ביטוי חזק אצל הרב, וההתרגשות המתפשטת בכל העם היהודי לנוכח ההתפתחויות לא פוסחת עליו. בתוך הקהילה הרב דואג לדרכי הלימוד בה, חינוך הילדים, משא ומתן באמונה ועוד. את היהודים רואה הרב כלפון אחים בלב ונפש, ומשתדל להשאיר כל אחד ואחד בתוך חיק היהדות, ואף להעניק רוח יהודית לתופעות רחבות בעם. בהקשר הבינלאומי 'חבר הלאומים' הוא הפתרון בעיני הרב.

המישור השני שנתייחס, הוא דמותה של דרשה ועניינו של דרוש.⁹³ כולנו נקלעים אל דבר תורה, דרשה או שיעור בהמון תצורות, החל מאזכרות ועד לערבי שבתות בבית הכנסת, ולעיתים מהצד הדורש. מדברי הרב ודרכו אנו למדים שכדי לתת לדבר התורה את היחס הראוי לו, אנו חייבים בראש ובראשונה לדבר על נושאים הנוגעים אל ציבור השומעים ולהעלות רעיונות היכולים להישמע. בתוך הדרוש אל לנו להרבות במקורות ובמובאות, אף אם יש להם קשר אל הנושא הנדרש. הפתח לדרשה יהיה פסוק מסוים או שאלה מתבקשת, ומהם נתקדם אל עבר מידה אחת ונבארה לעומק ללא אריכות יתרה. דבר משמעותי הוא הנעימות, שהיא כאחיעזר ואחיסמך להתקבלות הדברים על לב השומעים. פן נוסף הוא השלכות מעשיות היוצאות מן הדברים – אנו למדים כי לכל דבר תורה צריך שתהיה אמירה ממשית כלפי החיים על הארץ. אל לדברים להיות מנותקים מהם, ויתר על כן, הם צריכים לשמש כעצות וביאורים לחיים, כפי שמגדיר הרב בשער ספרו: "מכיל כמה רעיונות, עצות, והנהגות ישרות ליחיד ולרבים, לכלל ולפרט", וכפי שהגדירו אותם בברכתם לספר הרב עובדיה והרב מאזוז ע"פ משלי: "צוּף דְבַשׁ אֶמְרֵי נֶעֱם מְתוֹק לַנֶּפֶשׁ וּמְרַפָּא לְעַצְמֵם".⁹⁴

ד. התקבלות הספר וסיום

כאמור, הספר נדפס לראשונה בגרבה, ולא ידוע לנו על התייחסות חיצונית אליו. לאי גרבה הגיעה מלחמת העולם השנייה בדמות 'גזרת הזהב'. בסוף חורף בשנת תש"ג (1943) פלשו הגרמנים לאי גרבה. בבוקר יום השבת, שבת פרשת תרומה, בעיצומה של תפילת המוסף נכנסו הנאצים אל 'בית הכנסת הכהנים' והדרישה בפייהם: על הקהילה לספק לנאצים 50 ק"ג זהב ביום אחד, ולא – יופצץ האי על יושביו. בסופו של דבר הדפו צבאות בנות הברית את הגרמנים, והקהילה ניצלה.⁹⁵

⁹³ הדרשות שבספרנו לא נאמרו בציבור אלא נכתבו, ולמרות זאת ניתן ללמוד ממנו אף לדרשות הנאמרות בציבור, על פי הקדמתו של הרב.

⁹⁴ משלי טז, כד.

⁹⁵ פרשייה זו מפורסמת בין יוצאי גרבה ועוברת מפה לאוזן, ולרוב היא מסופרת מהפן האישי מפני שכלל יושבי האי התבקשו לפרוק את זהבם מעליהם. ניתן לקרוא עליה בכל סקירה על האי גרבה או על תולדותיו של הרב כלפון. אף התפרסם קומיקס אודות פרשייה זו: בנימין פנש (תחקיר), אליהו גוט (תסריט) וג'קי ירחי (איור), רביד הזהב: רדיפת

במהלך המלחמה הגיע אל האי הרב ד"ר לוואיס יצחק רבינוביץ', הרב הצבאי הראשי של החיילים היהודים ששירתו בארמייה השמינית של הצבא הבריטי. הוא התאהב באי ג'רבה, ותיאר אותו כאי מופלא. בין דבריו ניתן למצוא השוואה של האי לסורא ונהרדעא, ואת התושבים שבו לרב ושמואל. ברבות הימים הוא התיידד עם הרב כלפון, וזה העניק לרב רבינוביץ' את ספרו דרכי משה. הרב רבינוביץ' כתב סדרת מאמרים על האי ג'רבה בירחון לספרות 'ברקאי' שהוציאה לאור אגודת הסופרים העבריים באפריקה. במאמרו הוא מתאר מכלי ראשון את מפגשו עם הקהילה.⁹⁶ במאמר השני הוא עוסק ברב כלפון ובתמיכתו בנלהבת בציונות, ובדרשה שנשא הוא עצמו באולם ההסתדרות הציונית בג'רבה. בסיום הדרשה העניק לו הרב כלפון את הספר, והרב רבינוביץ' מתארו במילים אלה:

... אחר השיחה על הציונות הוא נתן לי במתנה ספר הדרשות שלו, וביקשני לעיין היטב בעיקר בדרשה שלו לפרשת ניצבים.⁹⁷ אבל טרם הגיעי לדרשה ההיא, ברצוני להתעכב קצת על הדרשות כולן. למדן גדול, סיני ועוקר הרים, חריף ובקי הרב משה כהן, אבל לשווא תבקש בכל הדרשות אף רמז קל, אף רמז כל שהוא של בקיאות או למדנות. מזניח לגמרי וסולל לו מסילה חדשה. מתהפך לפשטן בתכלית הפשטות, לבעל מוסר ומורה מידות. אף פעם לא ראיתי דרשות כאלה מעט של רב אדוק.⁹⁸

הרב רבינוביץ' מיטיב לתאר את דרכו של הרב בדרושו כסולל מסילה חדשה – מסילת פשטנות גדולה, מוסר ומידות. הרב רבינוביץ' מרחיק ומעיד כי סוג כזה של דרשות לא ראה מעולם בכתבי רבנים גדולים. בדברים אלה טמון יסוד חשוב, שהרי אם רב גדול אתה מה לך ולפשט ומוסר, ואם לא גדול הינך זוהי אפשרותך היחידה. אצל הרב כלפון דרים בכפיפה אחת הגדולה והפשטות בדרך נפלאה ומרשימה. ועוד ממשיך הרב רבינוביץ':

לו היה ספר זה מגיע לידי ממקור לא ידוע, הייתי אומר בלי ספק ופקפוק שהמחבר בא מאיזה מדינה תחת השפעתה של המסורת של הדרוש הנוצרי! כמעט שלא מביא אפילו מאמר חז"ל. לוקח פסוק מהסדרא, אוחז באיזה מדה או נקודת מוסר שבולט מהפסוק, רעיון שאף תינוק של בית רבן יבין אותו, ומעמיק לפרש אותו.⁹⁹

עוד מספר ומבאר הרב רבינוביץ', כי הרב כלפון מתמקד בנקודה אחת העולה מפסוק מהפרשה ומעמיק לבארה. העומק והפשטות מגיעים יחד, זהו כוחם של דרושי הרב כלפון.

היהודים בתוניסיה תחת הכיבוש הנאצי, מכון שרי זבולון, תשע"ז. הקומיקס קיבל את הסכמת וברכת הרב מאוזו עקב התחקיר המדוקדק והאיורים המדויקים שבו.

⁹⁶ מאמרים אלו הועתקו ונרפסו מחדש אצל הרב יששכר חרד, יהודה יעלה: ... מחידושי ש"ס, חידושי שולחן ערוך ושו"ת, חידושי תנ"ך, מאמרים, דרושים... ירושלים תש"ס. את המובאות נפנה לספר זה. המאמרים הובאו בסוף הספר תחת הכותרת "סקירה נפלאה על האי ג'רבה". יש במאמרים אלה שפיכת אור משמעותית על האי והקהילה, בעיקר על רקע העובדה כי הרב רבינוביץ' הגיע מבחוץ ויכול היה להבחין ולהשוות את קהילת ג'רבה לקהילות אחרות.

⁹⁷ א, ניצבים. דרוש אודות שלושה עשר ניצוצי הגאולה המאירים בדרונו, עיינו לעיל, הערה 51.

⁹⁸ יהודה יעלה, עמ' תריד. "הרב משה כהן" ו"מעט" – כך במקור.

⁹⁹ שם.

חלק א' של הספר זכה למספר הדפסות החל משנת תרצ"ה (1935). הוא הודפס שנית במהדורת צילום בידי "ארגון יוצאי האי ג'רבה ודרום תוניסיה בישראל" בשנת תשל"ו (1976) ביום ח"י בטבת, יום פטירתו של הרב, כעבור 41 שנים מההדפסה הראשונה. הספר הודפס כתגובת נגד להגדרת הציונות כגזענות שהצהירה העצרת הכללית של האו"ם,¹⁰⁰ אותו האו"ם שהרב תלה בו תקוות רבות כל כך (עוד כשהיה 'חבר הלאומים') ואותה ציונות שהאמין בה בכל מאודו. בפתח מהדורה זו מובאת הקדמה קצרה של ארגון יוצאי האי, וכן הקדמה ארוכה יותר של הרב שמואל עידאן. וכך כותבת הנהלת הארגון:

"הָן עִם לְכָדָד יִשְׁפָּן וּבְגוֹיִם לֹא יִתְחַשֵּׁב" (במדבר כג, ט). עם החלטת האו"ם על הציונות הנחשבת לגזענות לפי קוצר שכלם, החלטנו להדפיס את הספר דרכי משה... ולחייב כל איש שהוא יהודי, ללמוד בו ולקיים את מצוותיו, ולהרגיש בעצמו שהוא ציוני.¹⁰¹

הוצאת הספר היא מענה מיידי לאירוע בינלאומי הנוגע אל הציונות. גם בציונות וגם באוניברסליות האמין הרב, אך התלמידים בהוצאתם מאירים לנו שללא ספק, הרמה הבסיסית יותר היא הביטחון היהודי ומדינת ישראל. הרב שמואל עידאן בהקדמתו כותב:

"עֲצוּ עֲצֵה וְחַפְרֵ דְבָרוֹ דְּכָר וְלֹא יָקוּם כִּי עֲמָנוּ אֵל" (ישעיה ח, י). תשובתנו להחלטות או"ם המפגינות לעיני כול את כוונות אויבנו לערער את קיומנו כעם ולשלול ממנו את זכויותינו... הספר הזה מכריז ואומר לעם השוכן בציון ולקהילות ישראל שעודם נמצאים בגלות אם זה באמריקה, רוסיה או אם זה צפון אפריקה ואסיה: התגייסו כאחד לדחות את החלטות הזדון והשטנה, ועמדו למען חיזוקה ושגשוגה של מדינת ישראל.¹⁰²

הוצאת הספר במועד הזה הייתה מכוונת ומתוכננת, והיא ממשיכה את מורשתו של הרב במענה למאורע בינלאומי זה, ומשיבה לו תשובה ניצחת בדמות ספר זה. לאחר מכן הודפס הספר בפעם השלישית בתוך הקובץ 'תורת משה' בשנת תשנ"ג (1993), 17 שנה לאחר ההוצאה השנייה. זוהי הפעם הראשונה שראה אור חלק ב של בעריכת הרב אשר חדאד הדפסה זו לא לוותה בהקדמות והערות על תוכנו הפנימי של הספר. (חלק ב של הספר ראה אור פעם נוספת בכני ברק בשנת תשע"ב (2012) בידי הרב מאיר מאזוז). ההוצאה הבאה של הספר, והוא מנוקד ומפואר, הייתה בשנת תשס"ה (2005), כעבור 12 שנים מההדפסה השלישית. המהדורה יצאה לאור במכון "אורות הנאמן" בידי הרב דוד גדעון מאזוז,

¹⁰⁰ החלטה זו התקבלה בשנת 1975 (החלטה 3379), ובוטלה לאחר מכן בשנת 1991 (החלטה 4686). החלטה זו זכורה בזכות חיים הרצוג, שבעת ההחלטה שימש כשגריר ישראל באו"ם. בעקבותיה הוא נשא נאום מכוון שבסופו קרע את הרף עליה מודפסת ההחלטה באומרו את המילים: "עבורנו, העם היהודי, זאת לא יותר מפיסת נייר, וכך גם נתייחס אליה". הנאום נחרט בתודעה הישראלית ואף בתודעה העולמית, ובין השאר הוא נכנס לאסופות נאומים ישראליות, ראו לדוגמה: א' שפירא (עורכת), אנו מכריזים בזאת: 60 נאומים נבחרים בתולדות ישראל, שוהם תשס"ח; ואף צוות היסטוריונים בריטיים בחר בו לאחד מתוך 50 הנאומים הגדולים בהיסטוריה, לצד נאומים של מרטין לותר קינג, גלסון מנדלה, וינסטון צ'רצ'יל וג'ון קנדי.

¹⁰¹ דרכי משה א, ארגון יוצאי האי ג'רבה ודרום תוניסיה בישראל, תשל"ו. הקדמת הארגון.

¹⁰² שם, הקדמת הרב שמואל עידאן.

בנו של הרב מאיר מאזוז. הוצאה זו באה כהקדמה להעלאת עצמותיו של הרב כלפון ארצה. במבואו הרב דוד גדעון כותב ומדגיש את חשיבותה של מסורת האבות בקשר לספר, בכך שהיה שומע בכל יום שלישי את דודו הרב צמח מאזוז (אחיו של הרב מאיר מאזוז) מלמד את מאמרו של הרב על הפרשה. וכך הוא מספר:

זוכר אני כשפעם אחת מימי השלישי הנ"ל, לאחר שיחת המוסר ניגשתי לספרייה כדי להמשיך ולקרוא עוד בספר, ומה מאוד הופתעתי כשראיתי ספר דק הכתוב באותיות רש"י קטנות, וכל כולו 120 עמודים בלבד, ספר המסמל ענוה ופשטות לצד גדלותו העצומה בדיוק כמו מחברו.¹⁰³

ההקבלה בסיפור בין הרב להוצאה הפשוטה של ספרו מאירה לנו בזווית שונה במקצת את הרב וספרו, ויש בה ממש. הוא ממשיך ומתאר את הספר בעיניו:

ובכלל, ספר מוסר זה, הוא מוסר באהבה וחיבה בבחינת גדולה תשובה מאהבה, מאשר תשובה מיראה, והדברים שבספר קדוש זה משכנעים גם למי שיצרו גדול הימנו... כי הרב משכנע אותך בשום שכל ובטוב טעם ודעת ע"פ מקורות חז"ל, שהדרך הטובה וע"פ התורה היא זו שמשלמת לו לאדם גם בעולם הזה... ומה טוב מזה.¹⁰⁴

הדפסה זו של הספר מדגישה בעיקר את צדדי המוסר של הספר. בעקבותיה נפוץ יותר שמעו של הספר, ורבים נחשפו אליו. כמה חודשים לאחר ההדפסה הועלו עצמותיו של הרב ארצה, והמאורע הגביר את ההתעניינות בו ובכתביו. בברכתו של הרב מאזוז לבנו, 'ברכת אב"', כותב הרב מאזוז:

ומצווה רבה לכל העדות ולכל החוגים בישראל לקבוע בכל שבת ללמוד בו המאמר של פרשת השבוע, אם בבית עם הילדים שיחיו או בבית הכנסת ובית המדרש, כי ברכה בו.¹⁰⁵

את הברכה המצויה בספר ניסינו לפרוש בדפים אלו. נחתום עם קריאתו של הרב מאזוז, מתפללים ומקווים לגאולה השלמה.

¹⁰³ דרכי משה א, מכון אורות הנאמן, תשס"ה. מבוא מאת העורך המשתדל והמוציא לאור ס"ט.

¹⁰⁴ שם.

¹⁰⁵ שם, ברכת אב.